Istorie şi mit în conştiinţa românească (1997, 2000, 2002, 2006.

2010, 2011; 2017, ediţie ilustrată)

Jocul cu trecutul: *Istoria între adevăr şi ficţiune* (*1998, 2002, 2008*)

Două secole de mitologie naţională (*1999, 2005, 2011*)

Mitologia ştiinţifică a comunismului (*1999, 2005, 2011*)

Sfârşitul lumii: *O istorie fără sfârşit* (*1999, 2007*)

Pentru o istorie a imaginarului (*2000, 2006*)

România, ţară de frontieră a Europei (*2002, 2005, 2007*)

Mitul democraţiei (*2003*)

Între înger şi fiară: *Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre* (*2004, 2011*)

Jules Verne: *Paradoxurile unui mit* (*2005*)

Omul şi clima: *Teorii, scenarii, psihoze* (*2005*)

Tinereţe fără bătrâneţe: *Imaginarul longevităţii din Antichitate până astăzi* (*2006*)

Occidentul: *O interpretare istorică* (*2007*)

Napoleon III cel neiubit (*2008*)

„Germanofilii”: *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial* (*2009, 2010*)

Franţa, hegemonie sau declin? (*2010*)

Tragedia Germaniei: *1914 – 1945* (*2010*)

Capcanele istoriei: *Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950*

(*2011*)

Istoriile mele: *Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia* (*2012*)

Explorarea imaginară a spaţiului (*2012*)

De ce este România altfel? (*2012*)

Eugen Brote (*1850 – 1912*): *Destinul frânt al unui luptător naţional*

(*2013*)

Sfârşitul Occidentului? *Spre lumea de mâine* (*2013*)

Balcic: *Micul paradis al României Mari* (*2014*)

Primul Război Mondial: *Controverse, paradoxuri, reinterpretări* (*2014*)

Dosarele secrete ale agentului Anton: *Petru Comarnescu în arhivele Securităţii* (*2014*)

Suveranii României: *Monarhia, o soluţie*? (*2014*)

Maria, regina României, *Jurnal de război* (3 vol., editor) (2014 – 2015)

Cum s-a românizat România (2015)

Mihai Eminescu, românul absolut: *Facerea şi desfacerea unui mit* (*2015*)

Strania istorie a comunismului românesc (*şi nefericitele ei consecinţe*) (*2016*)

Un joc fără reguli: *Despre imprevizibilitatea istoriei* (*2016*)

Toia
ÎN JURUL
MARII UNIRI
DE LA 1918
Naţiuni, frontiere, minorităţi
HUMANITAS
Bucureşti
Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru
Tipărit la Monitorul Oficial R.A.
© HUMANITAS, 2017
În jurul Marii Unirii de la 1918:
naţiuni, frontiere, minorităţi /
„Coia-Bucureşti: Humanitas, 2017
ISBN 978 – 973 – 50 – 5894 – 4
94
EDITURA HUMANITAS
KSISTf1 n13701 Bul U” titei. U21 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

PENTRU ROMÂNIA, 1918 a fost un an ca niciun altul. Anul când a pierdut războiul în chipul cel mai dezastruos cu putinţă. Dar şi anul când a câştigat acelaşi război, în mod categoric, pur şi simplu fiindcă aliaţii săi au ieşit învingători.

Anul când ţara era cât pe ce să dispară, pierzându-şi independenţa şi fiind nevoită să cedeze Dobrogea şi o bună parte a arcului munţilor Carpaţi (Pacea de la Bucureşti, mai 1918). Dar şi anul când, prin trei unificări succesive (Basarabia, aprilie 1918; Bucovina, noiembrie 1918; Transilvania, 1 decembrie 1918), s-a înfăptuit România Mare, toate ţinuturile locuite majoritar de români ajungând să fie cuprinse între graniţele ţării.

Ne-am obişnuit să le reducem pe toate la o istorie foarte românească. Chiar şi acum, când se întocmeşte Europa, suntem tentaţi, în continuare, să decupăm o istorie numai a noastră, deloc lipsită de accente mitologice. Ca şi cum singura menire a istoriei ar fi aceea de a justifica România. Avem o tradiţie în această privinţă. De la bun început, investigarea trecutului, la români, a fost aproape în întregime dedicată construcţiei naţionale. Istoria a fost şi este încă înţeleasă ca o înaltă şcoală de patriotism. Fără îndoială, istoria este şi asta, dar să fie oare numai atât? Greu de tăgăduit de altfel, dacă ne referim strict la crearea României, importanţa şi chiar necesitatea unui asemenea demers „naţional”. În bună măsură, România s-a făcut prin apelul la istorie, printr-o reprezentare a trecutului puternic infuzată de ideologia naţională. Aşa a ajuns Dacia antică să prefigureze

România Mare, iar Mihai Viteazul să o şi înfăptuiască, pentru un scurt moment, la 1600, anunţând astfel, cu trei veacuri mai devreme, unirea definitivă de la 1918 (şi asta în ciuda faptului că, în epoca respectivă, moldovenii nu-şi doreau deloc să fie „uniţi”, iar nobilimea maghiară, stăpânitoare a Transilvaniei, cu atât mai puţin).

Mitologia unităţii româneşti dintotdeauna a pătruns în conştiinţa publică şi e greu de urnit din loc (românii

fiind „unitari” chiar atunci când încă nu apăruseră pe lume, prin bunele oficii ale dacilor sau, şi mai „unitar” zis, ale „geto-dacilor”). Sursa acestei unităţi imaginare nu trebuie căutată prea departe. Naţionalismul secolului al XIX-lea sau din perioada interbelică avea totuşi un discurs mai nuanţat. Unitatea absolută şi permanentă e de dată mai recentă.

Aşa i-a învăţat pe români să-şi gândească trecutul naţional-comunismul, ideologia care a ridicat mitul unităţii româneşti la rang de dogmă, în acest spirit au învăţat la şcoală generaţii de români, şi se vede că au învăţat temeinic. Se făcea pe atunci şcoală, nu glumă!

Se explică astfel scandalul iscat atunci când un diplomat american a îndrăznit să afirme că Basarabia, respectiv Republica Moldova, a trecut printr-o istorie diferită de a României. Or fi americanii bunii noştri prieteni, dar un asemenea atac la unitatea naţională este inadmisibil.

Doar câteva voci răzleţe i-au luat apărarea, în faţa unui val de indignare. Ce importă că americanul a avut sută la sută dreptate: sudul Basarabiei iese din sfera românească, intrând sub directă stăpânire otomană, încă din secolele XV-XVI, iar Basarabia, în întregime, e anexată de Rusia în 1812 şi supusă unui intens proces de rusificare (exceptând cele două decenii interbelice, când e parte a României Mari). Oare dacă ar fi avut aceeaşi istorie cu întreaga Românie, pe actualul său preşedinte tot Igor l-ar fi chemat, şi tot Moscova ar fi fost reperul favorit al acestuia şi al unei bune părţi din populaţie?

Cel mai recent sondaj arată că doar 23% dintre locuitorii Republicii Moldova sunt partizani ai unirii cu România.

De altfel, ca să completez tabloul (şi să mai stârnesc ceva indignare printre iubitorii de istorie mitologizată), şi Transilvania, piesa cea mai preţioasă a unităţii naţionale, a avut timp de veacuri o altă istorie, mai legată, până la 1918, de a Ungariei decât de a celor două principate române. Şi Dobrogea a avut o altă istorie, bizantină mai

întâi, bulgărească după aceea şi, în sfârşit, de pe la 1400 şi până la 1878, otomană; când au preluat-o românii, era pur şi simplu un colţ de Orient, cu totul altceva decât România. Dar, să nu uit, nici Ţara Românească şi Moldova n-au împărţit exact aceeaşi istorie; până târziu, în plin secol XIX, moldovenii şi-au spus moldoveni, şi nu români. Ceea ce nu înseamnă că n-au existat tot timpul legături de tot felul între diversele ţări şi ţinuturi locuite de români: legături, facilitate de limba comună, care s-au intensificat de la un veac la altul, conducând în cele din urmă spre cristalizarea naţiunii române şi la înfăptuirea statului naţional românesc. A fost aşadar un proces istoric. Altminteri, la ce mai e bună istoria dacă Dacia înseamnă deja România? Ca să nu mai spunem că e mai mare meritul de a face o ţară decât de a o moşteni gata făcută!

Cert este că în 1918, în momentul decisiv, românii erau pregătiţi pentru marele act al unirii. îi anima un sentiment naţional (dezvoltat pe parcursul secolului al XIX-lea), pe care nu-l avuseseră, la vremea lor, nici dacii şi nici Mihai Viteazul. Chiar şi aşa, a fost nevoie ca istoria să le vină în întâmpinare. Ce s-ar fi întâmplat dacă nu cădeau imperiile? Până la urmă, mai puţin a contribuit lupta naţionalităţilor la căderea imperiilor (deşi evident că şi-a adus o contribuţie), cât căderea imperiilor la desprinderea naţiunilor şi formarea sau desăvârşirea statelor naţionale. Până la 1914, românii transilvăneni (cei mai combativi dintre români în luptele naţionale) nu merseseră mai departe de solicitarea autonomiei Transilvaniei sau a „drepturilor egale” în cadrul monarhiei habsburgice. „România Mare” exista, desigur, în imaginarul colectiv românesc, dar era o imagine virtuală, un proiect ideal, care putea sau nu să devină realitate.

S-a materializat în condiţiile speciale ale anului 1918, când nu numai românii şi-au avut „marea Unire”, ci şi celelalte popoare desprinse din ansamblurile imperiale.

Dintre construcţiile naţionale înfăptuite la sfârşitul Primului Război Mondial, România s-a dovedit a fi cea mai solidă. Ajunge să ne uităm pe hartă; spre deosebire de alte

state „succesoare”, şi-a păstrat până astăzi aproape acelaşi contur. Un întreg secol de istorie i-a confirmat aşadar unitatea. Şi atunci, la ce serveşte să împingem conştiinţa unităţii până în timpurile cele mai vechi? Doar ca să nu fim credibili?

Îi vedem acum pe unii dintre aprigii susţinători ai unităţii dacice sau ai „naţiunii române medievale” (unica naţiune identificabilă până acum în Evul Mediu) cum tocmai sunt pe cale să demaşte un complot (sau chiar mai multe) vizând dezmembrarea României. Aşadar, am fost tare uniţi în întreaga istorie, dar astăzi, când în realitate chiar suntem, riscăm să nu mai fim. Academia Română (ca să fim drepţi, nu întreaga instituţie, ci doar ceva mai mult de jumătate dintre membrii săi) a lansat un *Apel* (către poporul român!) în care semnalează tot soiul de primejdii şi propune măsuri drastice de contracarare a acestora, inclusiv supravegherea şi, eventual, pedepsirea celor care îşi permit să aprecieze identitatea românească în alţi termeni decât autorii *Apelului*.

Istorici care nu sunt în stare să-şi înnoiască demersul, susţinuţi de jurnalişti care ştiu istoria după ureche, se refugiază unde? Evident, în patriotism, unde altundeva? Se bat cu pumnii în piept că îşi iubesc ţara mai mult decât orice pe lumea asta: iată o specializare care nu cere prea mult efort, nici prea multă competenţă. Că vor salva sau nu România, vom vedea.

Până una-alta, cu o asemenea înţelegere desuetă a istoriei, România e absentă în dezbaterea istoriografică europeană. Pe piaţa ideilor, cum se spune, nu prea existăm. Ar trebui să devenim conştienţi că micile noastre obsesii nu interesează pe nimeni. Din perspectiva „celorlalţi”, România aproape că nu contează în istorie. Şi vina nu e a istoriei, nici a României; răspunderea o poartă cei care încă n-au aflat că istoria se face, astăzi, altfel, în orice caz nu reîncălzind la nesfârşit vechiul discurs naţionalist.

Centenarul Marii Uniri, în loc să stimuleze cercetări înnoitoare, riscă să se rezume la reafirmarea unor locuri

comune. De atâtea ori au fost rostite, încât au ajuns să fie considerate mai adevărate decât adevărul. Adevărul, pur şi simplu, este mai complex şi mai nuanţat. Istoria simplificată şi mitologizată pe care o purtăm cu noi ne spune că în anii Primului Război Mondial toţi românii erau motivaţi de visul lor de veacuri: crearea României Mari. Lăsând la o parte faptul că visul acesta era ceva mai recent, de secol XIX (chiar, cu cine aţi fi propus să se unească românii înainte de 1859?), fapt este că intrarea ţării în Primul Război Mondial a presupus o alegere între obiective opuse. Pe scurt, Transilvania a fost preferată Basarabiei. E clar, mergând alături de Antantă (Franţa, Marea Britanie, Rusia), câştigul urmărit era Transilvania (şi, de asemenea, Bucovina, în principiu în întregime, dacă nu, cel puţin jumătatea ei majoritar românească). Basarabia rămânea la Rusia, şi n-ar fi fost exclus ca tot ruşii să se ocupe de nordul Bucovinei, majoritar ucrainean. Invers, dacă românii ar fi ales să meargă alături de Puterile Centrale (Germania şi Austro-Ungaria), n-aveau, bineînţeles, cum să pretindă Transilvania, dar puteau spera la Basarabia, în cazul înfrângerii Rusiei (chiar şi la Bucovina, austriecii fluturând promisiunea cedării acestei provincii ca preţ al cooperării militare a României).

Ştim cu toţii, încă de la şcoală, că soluţia corectă (adică ratificată de istorie) a fost aceea „pentru Transilvania”. Ceea ce nu prea se spune este că această alegere, de altfel întru totul justificată pe motive etnice, însemna renunţarea la Basarabia, aşezată, orice s-ar zice, mai jos decât Transilvania în imaginarul naţional românesc. Problema era însă mai complicată, odată ce o privim în context european ceva mai larg. Victoria Rusiei pe Frontul de Est ar fi avut consecinţe greu de evaluat. Până unde s-ar fi extins imperiul ţarilor? Inclusiv peste România?

Posibil. Pierind Austro-Ungaria (fiindcă de dispariţie vorbim, odată ce Transilvania revenea României, şi alte bucăţi de imperiu urmau să fie rupte în favoarea altora), tot centrul Europei rămânea larg deschis în calea Rusiei.

Ca şi Peninsula Balcanică; aliaţii occidentali deja îi recunoscuseră Rusiei „dreptul” asupra Constantinopolului. Altminteri, toată clasa politică românească era conştientă de pericolul reprezentat de imensa ţară de la Răsărit. Se spera doar că aliaţii occidentali o vor ţine în frâu. Între timp, istoria a dovedit, dacă mai era nevoie, cât de eficient îi ţin occidentalii în frâu pe ruşi. Pentru Rusia, oricum, era cam acelaşi efort să înghită o Românie mică sau o Românie mare.

Veţi spune că nu aşa s-au petrecut lucrurile.

O ştim prea bine, dar asta a fost partea de noroc a României, care n-avea cum să fie intuită în 1914 sau 1916. În mod logic, alipirea Transilvaniei la România mergea la pachet cu o Rusie victorioasă. Ceea ce s-a întâmplat însă a fost înfrângerea militară a Rusiei, asociată cu prăbuşirea ei internă, în urma dublei revoluţii din 1917 (februarie şi octombrie). Dezmembrarea (parţială) a Imperiului Rus a permis desprinderea Basarabiei şi unirea acesteia cu România (ceea ce nu figura deloc în proiectul iniţial). A venit apoi rândul Germaniei de a fi înfrântă, alături de aliata sa Austro-Ungaria, aceasta din urmă dezmembrându-se, cum s-ar zice, în părţile ei componente. A urmat, în ceea ce priveşte România, unirea Bucovinei şi, ca o încoronare a edificiului, a Transilvaniei.

Totul a ieşit foarte bine, putea să iasă însă cât se poate de rău. Până la urmă, în memoria istorică a românilor a rămas doar o schemă mult simplificată a procesului istoric desfăşurat între 1914 şi 1918. Toţi românii, cu puţine excepţii, ar fi tras atunci într-o singură direcţie.

Nu e chiar aşa! Când mi-am propus să privesc mai îndeaproape fenomenul „germanofiliei” acelor ani, ceea ce am găsit, scotocind prin nenumărate fonduri de arhivă, ca şi prin presa, foarte diversificată, a vremii, mi-a depăşit cu mult aşteptările. Cartea mea despre aşa-numiţii „germanofili” (etichetă aplicată atât partizanilor Germaniei şi Austro-Ungariei, cât şi adversarilor Rusiei, atât celor care ar fi dorit intrarea României în război alături de

Puterile Centrale, cât şi adepţilor neutralităţii) arată cum nu puţini intelectuali români (inclusiv nume de prim rang) au gândit atunci „altfel”.1 Din teamă de Rusia, ca şi din dorinţa eliberării mai întâi a Basarabiei, care părea mai primejduită, în identitatea ei românească, decât Transilvania. Erau, de altfel, şi destui „neutralişti”, care considerau că România trebuie să se ţină deoparte de teribilul măcel. Nu are rost să fie ascuns sau atenuat nici faptul că România a intrat în război total nepregătită, cu o insuficientă înzestrare a armatei şi cu un comandament care în primele luni nu s-a dovedit deloc strălucit (ar fi poate un caz de şcoală despre cum trebuie făcut sau nu trebuie făcut un război). Ţara era prinsă de la bun început în capcană; cum să se descurce simultan pe două fronturi: la Carpaţi şi la Dunăre? Campania din 1916 nu putea fi decât pierdută. E drept, anul următor, 1917, a fost martorul unei rezistenţe admirabile pe frontul din Moldova (bătăliile de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz). Reviriment care însă n-a avut cum să împiedice (în condiţiile defecţiunii ruseşti) încheierea dezastruoasei păci separate. În privinţa pierderilor umane, raportate la totalul populaţiei, România s-a aflat pe unul din primele locuri, dacă nu chiar pe primul, printre ţările beligerante (deşi a participat efectiv doar la ceva mai mult de un an din cei patru ani cât a durat războiul). Sărbătorirea Marii Uniri e cu totul legitimă. E legitimă şi o doză de mitologie: toate naţiunile o au! Dar avem nevoie, dincolo de comemorări şi de simbolistica eroică, şi de o istorie făcută fără prejudecăţi, în spiritul unei abordări critice. Cel puţin din partea istoricilor profesionişti!

Ne trebuie în tot cazul o istorie europeană.

România nu e o insulă, e parte a unui ansamblu.

Nu ne putem izola, nici în interpretarea istoriei, nici în modul cum ne raportăm la ziua de azi ori de mâine. Peste tot, în această parte a Europei, s-au constituit, la sfârşitul Primului Război Mondial, state naţionale. Unele s-au dovedit viabile (e şi cazul României), altele mai puţin sau deloc. În ansamblu însă, trebuie constatat că istoria a

intrat la un moment dat în faza emancipării naţiunilor şi a alcătuirii statelor naţionale. România s-a înscris în curent. A mers în sensul indicat de istorie. Pe de altă parte, nu serveşte la nimic să închidem ochii în faţa primejdiilor care se ascundeau de la bun început în noua împărţire „naţională” a unei bune părţi din Europa. Conflictele între naţiuni au însângerat în repetate rânduri continentul european.

„Naţionalismul înseamnă război” („le nationalisme c’est la guerre”) sunt cuvintele memorabile rostite de François Mitterand pe câmpul de bătălie de la Verdun. Se vede cum termenul „naţionalism” a suferit o transformare semantică radicală, de la sensul pozitiv iniţial ajungând să aibă o încărcătură negativă. În prezent, facem distincţia între „patriot”, care îşi iubeşte naţiunea şi ţara, şi „naţionalist”, care îi detestă pe „ceilalţi”. În fapt, frontiera dintre cei doi termeni este destul de elastică şi de permisivă.

Prea multă apreciere de sine se poate răsfrânge negativ în raporturile cu ceilalţi.

Să mai spunem că în regiunea mediană a Europei fragmentarea teritorială în state mici sau cel mult de dimensiuni mijlocii a creat un periculos gol de putere. Cu atât mai mult cu cât ţările rezultate din dispariţia imperiilor se detestau reciproc. Un tânăr britanic aflat în Bulgaria în 1934 asistă la spectacolul bucuriei dezlănţuite în urma asasinării regelui Alexandru al Iugoslaviei. Un prieten bulgar îi ţine apoi o prelegere despre cât sunt de răi vecinii ţării sale. Începând, firește, cu românii. „Românii sunt un popor groaznic, a spus el: mincinoşi, tâlhari, hoţi, răi, imorali. I-am spus că n-au cum să fie chiar aşa de răi.

— Ne-au furat Dobrogea, a spus încruntându-se. Tot teritoriul dintre Delta Dunării şi Marea Neagră. Este în întregime bulgăresc. Am spus că voiam doar să văd cum sunt, la ei acasă, nu cum îi văzusem prin ochii maghiarilor în Transilvania.

— Şi pe asta au furat-o! a strigat el”. Şi aşa sunt luaţi

la rând toţi vecinii, cei mai răi fiind, totuşi, turcii.2

Schimbând actorii, întâlnim atitudini similare şi în celelalte ţări din regiune. Nu se spune oare în România că singurul bun vecin al românilor este Marea Neagră?

„Pântecul moale al Europei”, pentru a folosi expresia lui Churchill, s-a aflat de la bun început sub o dublă ameninţare, dinspre Răsărit, Rusia, respectiv Uniunea Sovietică, şi dinspre Apus, Germania. Când cele două mari puteri şi-au revenit după eclipsa temporară în care intraseră la capătul Primului Război Mondial, toată construcţia „central-europeană” s-a prăbuşit ca un castel din cărţi de joc. Au urmat bine-cunoscutele orori ale celui de-al Doilea Război Mondial şi, pentru majoritatea acestor ţări, ocupaţia sovietică şi distrugătorul experiment comunist. Dacă privim izolat crearea României Mari, riscăm să facem abstracţie de evoluţiile globale şi totul să ni se pară minunat. În fapt, România Mare a evoluat pe o scenă extrem de fragilă, cu primejdii răsărind la tot pasul – şi, desigur, istoria încă nu s-a încheiat.

A intervenit şi problema acută a minorităţilor, corpuri „străine” cuprinse în naţiuni care în chip natural tind spre omogenitate. Unele minorităţi sunt – încă mai sunt, dar mai ales au fost – cât se poate de consistente, formând pe alocuri chiar majorităţi la nivel regional. Albanezii din Kosovo: minoritari în Serbia sau în Iugoslavia, dar cu o majoritate zdrobitoare în propria lor regiune. Secuii din Harghita şi Covasna: minoritari în România, minoritari şi în Transilvania, dar majoritari în cele două judeţe ale lor. Orice s-ar zice, o prezenţă masivă a minorităţilor nu se potriveşte prea bine cu ideea de stat naţional. Iar statul naţional, în ceea ce-l priveşte, sau caută să scape de ele, sau încearcă să le integreze cât mai bine, ceea ce, pe termen lung, le ameninţă cu dispariţia.

Încă trăim în era naţiunilor, oarecum în „prelungiri”, dar sunt semne care anunţă că nu va fi mereu aşa. Nu mai putem judeca naiv, ca în urmă cu un secol, socotind dispunerea omenirii în state-naţiuni ca ultim cuvânt al istoriei.

Să nu mai fie nimic după naţiuni? Greu de crezut. Se poate, dimpotrivă, presupune că naţiunile şi statele-naţiuni o să dispară, nu mâine, poate nici poimâine, dar… peste un anume timp. Imposibil de spus ce ne rezervă în această privinţă viitorul. Pe continentul nostru, cel puţin, Uniunea Europeană pare a succeda naţiunilor, după cum şi naţiunile au succedat imperiilor sau altor construcţii politice „prenaţionale”. Dacă va fi mai mult decât acum, adică o federaţie autentică, în genul Statelor Unite ale Americii, dacă şi amestecul de populaţie se va intensifica, iar culturile vor fuziona, atunci era naţiunilor se va fi sfârşit. Dacă nu va fi aşa, va fi… altfel, în tot cazul, nu va fi aşa cum a fost cândva.

Pentru simplul motiv că istoria nu se repetă.

Istoria este mereu alta, iar accelerarea ei în prezent, combinată cu fenomenul globalizării, ne conduce spre un viitor pe care nici nu-l putem bănui.

SĂ ARUNCĂM o privire asupra hărţii etnografice a Europei, aşa cum se prezenta în urmă cu un veac, în preajma Primului Război Mondial. Spre apusul continentului vom observa pete largi de culoare, aproape uniforme şi net despărţite unele de altele. Spre răsărit însă, dincolo de masa germanică, lucrurile se complică. Peisajul etnic al Europei Central-Răsăritene şi de Sud-Est e cât se poate de încâlcit. Pe hartă, culorile se înmulţesc şi se amestecă, dar nici harta nu e capabilă să reprezinte în totalitate nesfârşita diversitate a acestei părţi de lume.1

Desigur, nici Occidentul nu e uniform. Şi în cazul său, constituirea naţiunilor a presupus un proces de unificare, în primul rând de ordin lingvistic şi cultural. Franţa, la origine, a fost un mozaic etnic. În Italia şi în Germania, deosebirile dialectale mergeau până într-acolo încât nu toţi italienii şi nu toţi germanii se puteau înţelege între ei, vorbindu-şi fiecare propriul dialect. Erau însă, de regulă, nuanţe în interiorul aceleiaşi culori, distincţii în interiorul aceleiaşi familii. Cât despre Franţa, tăvălugul instituţional şi cultural al statului francez i-a transformat pe toţi locuitorii ţării, indiferent de origine, în francezi autentici.

Între Occidentul latin şi Occidentul germanic, iarăşi, liniile despărţitoare sunt cât se poate de neted trasate, uneori chiar în interiorul aceleiaşi ţări. În Belgia, stau faţă-n faţă o regiune valonă şi alta flamandă, bine delimitate (excepţie făcând doar capitala, Bruxelles, oraş francofon aşezat însă în zona flamandă). În Elveţia, vorbitorii de germană, de franceză sau de italiană îşi au cu toţii partea lor de ţară, fără să se amestece şi aproape fără să se atingă. Vedem deosebirea atunci când suntem tentaţi să comparăm Elveţia cu Transilvania: cele trei „naţiuni" transilvănene, românii, maghiarii şi germanii, nu şi-au rupt fiecare o bucată de ţară, ci trăiesc laolaltă (cu excepţia, poate, a ţinutului secuiesc, dar şi acolo e prezentă o „minoritate" românească). Singurul segment de frontieră multă vreme nelămurit între latini şi germani l-a reprezentat Alsacia (plus partea germanofonă a Lorenei), cu locuitori de obârşie germană, integraţi însă în naţiunea franceză.

Definiţia franceză a naţiunii fiind politică, şi nu etnică („naţiunea e un plebiscit de fiecare zi", spunea Ernest Renan), alsacienii au putut deveni francezi prin propria lor alegere sau, pur şi simplu, fiindcă aşa a fost să fie; nu însă şi din punctul de vedere german, interpretarea germană legând naţiunea de etnie. Cu alte cuvinte, alsacienii sunt germani fiindcă s-au născut germani; sau, invers, sunt francezi, fiindcă au ales să devină francezi. Mai trebuie spus că dosarul acesta e deja închis, câştig de cauză având, în cele din urmă, Franţa. Rămâne însă faptul, ilustrat şi de diferendul alsacian, că nu e chiar atât de simplu să definim un popor, şi cu atât mai mult o naţiune. În orice caz, identitatea unei comunităţi nu se rezumă la limba vorbită, chiar dacă acesta este criteriul de „identificare" cel mai evident; sunt însă şi alţi factori (istorici, culturali, religioşi) care pot avea aceeaşi greutate, dacă nu chiar una mai mare.

O primă constatare de natură să explice diferenţa Vest-Est, în materie de dispunere a etniilor, este prelungirea până târziu a deplasărilor de populaţie în

partea central-răsăriteană şi sud-estică a continentului. După invaziile germanice, Apusul deja se liniştise, încă din primele secole ale Evului Mediu. „Cealaltă” Europă, dimpotrivă, larg deschisă spre Răsărit şi spre inepuizabilul rezervor asiatic, atrage fără încetare valuri după valuri de migratori sau de cuceritori. În secolele VI-VII, slavii trec masiv la sud de Dunăre, supunând unui proces de slavizare cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Li se adaugă, începând cu anul 679, bulgarii, de neam turanic, la rândul lor slavizaţi şi lăsând doar numele noului popor. La 896, ungurii, veniţi dinspre Ural, se aşază în Câmpia Panonică; spre deosebire de bulgari, ei îşi vor impune nu doar numele, ci şi limba. Vin, la rând, pecenegii, cumanii… Iar în 1241, marea invazie mongolă ajunge până în inima Europei, pustiind regatul ungar; în cele din urmă, năvălitorii se mulţumesc cu stăpânirea asupra cnezatelor ruseşti. Pe la 1300, turcii îşi fac apariţia în Asia Mică şi de aici în sud-estul Europei, punând capăt milenarului Imperiu Bizantin (căderea Constantinopolului, la 1453) şi cucerind totodată regatele slave (Bulgaria, Serbia) din nordul Peninsulei Balcanice. Toate aceste valuri aduc cu ele şi importante mişcări de populaţie, precum şi fenomene de asimilare etnică sau religioasă (ungurii au maghiarizat de jur-împrejurul lor, slavii au înghiţit populaţia romanizată a Balcanilor, pentru ca mai târziu unii dintre slavi, ca şi albanezii, să îmbrăţişeze religia islamică a cuceritorilor otomani…).

Având o densitate a populaţiei mai mică decât Occidentul, cu spaţii insuficient puse în valoare şi cu o economie rămasă până târziu accentuat rurală, jumătatea central-estică a Europei a atras imigranţi de tot felul, veniţi fie din proprie iniţiativă, fie solicitaţi, în calitate de colonişti, de autorităţile statelor respective pentru apărarea sau punerea în valoare a diverselor teritorii. De-a lungul veacurilor s-a constituit astfel un imens arhipelag german, cu zeci şi zeci de insule răspândite printre diversele populaţii. Veniţi de prin părţile Luxemburgului, la invitaţia regatului ungar, saşii se stabilesc în Transilvania,

în secolele XII-XIII. în aceeaşi perioadă, alţi germani avansează pe ţărmurile Mării Baltice (în Letonia şi Estonia de astăzi), unde vor alcătui aristocraţia dominantă şi, nu mai puţin, burghezia comercială.

Câteva secole mai târziu, migraţia germană cunoaşte o nouă fază, în contextul expansiunii celor două imperii: habsburgic şi rus. După un îndelungat război cu turcii, habsburgii anexează Ungaria şi Transilvania (Pacea de la Karlowitz, 1699), cărora le adaugă şi Banatul, două decenii mai târziu (Pacea de la Passarowitz, 1718). Pentru a popula şi a perne în valoare ţinuturile de margine, pustiite în anii de război: Banatul, Voivodina, regiunea Baranya din sudul Ungariei, habsburgii fac apel la colonişti, aduşi din diverse părţi ale spaţiului german (de altfel, nu toţi de origine germană), cunoscuţi sub numele generic de „şvabi". La fel procedează şi

Ecaterina cea Mare a Rusiei, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, colonizând germani la răsărit de Volga, şi apoi, după anexarea hanatului tătăresc al Crimeii (1783) şi a altor porţiuni din litoralul nordic al Mării Negre, aflate până atunci sub dominaţie otomană, instalând în ceea ce s-a numit „Noua Rusie", pe lângă ruşi şi ucraineni, noi contingente de colonişti germani. Proces continuat şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea, după 1812 adăugându-se şi Basarabia printre regiunile deschise colonizării germane. Din sudul Rusiei, colonişti germani au trecut şi în Dobrogea, spre mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Şi evreii ajung să fie atraşi de Europa Răsăriteană, pe măsură ce, în Occident, discriminările la adresa lor se înteţesc, mai multe state alungându-i pur şi simplu. Expulzaţi din Spania în 1492 (câţiva ani mai târziu şi din Portugalia), evreii „spanioli" se refugiază, în mare parte, în Imperiul Otoman. Salonicul devine un oraş preponderent evreiesc. Evreii „germani" se deplasează, la rândul lor, de preferinţă în Polonia (un stat imens în epocă, cuprinzând, sub forma „uniunii polono-lituaniene", şi părţi considerabile din Bielorusia şi Ucraina de astăzi). Odată cu

cele trei împărţiri ale Poloniei, între 1772 şi 1795, cea mai mare parte a lor ajung să trăiască în Rusia, în timp ce evreii galiţieni revin monarhiei habsburgice. La 1900, în Rusia se aflau peste cinci milioane de evrei (dintre care 1.267. O de evrei „polonezi”). La aceeaşi dată, în Austro-Ungaria se înregistrau peste două milioane (1.225.000 în Austria, 851.000 în Ungaria). Spre Occident, numărul lor scădea treptat.

Germania, ţara occidentală cu cea mai mare populaţie evreiască, număra 586.000 de evrei; Franţa, mult mai puţin: 53.400. În perioada interbelică, peste 8 milioane de evrei trăiau în Europa Central-Răsăriteană, faţă de un milion şi jumătate în Europa Occidentală.

În marea lor majoritate, evreii se stabiliseră în oraşe, aşa că, dacă în ansamblu procentajul lor ar putea să pară modest în raport cu masa populaţiei, în mediul citadin atingeau, dimpotrivă, cote foarte înalte. La Varşovia, de pildă, pe la 1900, comunitatea evreiască reprezenta 32% (o treime) din totalul de 638.000 de locuitori ai oraşului; la Lvov erau 44.000 (27 – 28%) din 160.000 de locuitori; la Cracovia, 21.000 (23%) din 91.000. La Budapesta, tot atunci, la o populaţie totală de 732.000 de locuitori, evreii erau în număr de 169.000, adică aproximativ 23%. Şi în principatele române, respectiv în România, după 1859, numărul evreilor creşte spectaculos (veniţi mai ales din Galiţia şi din Rusia), îndeosebi în Moldova. La Iaşi, spre 1900, ajung să fie majoritari, reprezentând puţin peste 50% din populaţia de 78.000 a capitalei fostului principat al Moldovei; în anii următori numărul lor va înregistra o oarecare scădere, ajungând în 1912 la 42%. La Bucureşti, în 1899, erau 40.000 de evrei, din populaţia de 276.000 a capitalei României (în procente, 14, 5%). În Rusia, oraşul cu cel mai mare amestec etnic era Odessa; din cei 450.000 de locuitori ai săi, 134. O erau evrei (30%). La Salonic, evreii reprezentau cel puţin jumătate dintr-o populaţie de 120.000. La Constantinopol, 45.000, din populaţia de 1.120.000 a capitalei Imperiului Otoman. Mergând spre apus, numărul evreilor scade; erau încă foarte mulţi la

Viena: 147.000 din 1.648.000 de locuitori (aproape 9%), ceva mai puţini la Berlin: 92.000 din 1.889.000 de locuitori, în timp ce la Londra nu atingeau nici două procente, iar la Paris scădeau sub un procent.2

Şi armenii erau răspândiţi, ca şi evreii, deşi în număr mai mic, în multe ţări şi regiuni, şi tot în mediul orăşenesc, cei mai mulţi în Imperiul Otoman; la Constantinopol sunt aproape 100. O (mai mult de dublu faţă de evrei). îi întâlnim şi în ţările române (încă din Evul Mediu), şi mai departe, în Ungaria şi în Galiţia.

Grecii sunt de asemenea prezenţi în întreaga Peninsulă Balcanică, îndeosebi pe litoralul Mării Negre. La Constantinopol sunt în număr de 275.000, în Bulgaria aproape 60.000. În România, numărul lor, nu foarte ridicat, e mai puţin relevant decât funcţia socială şi culturală pe care au avut-o timp de secole, şi îndeosebi în perioada domniilor fanariote (secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea). În 1930, în România Mare, s-au declarat greci 26.495 dintre locuitorii ţării. Mulţi însă se asimilaseră între timp. Atât aristocraţia, cât şi burghezia din Ţara Românească şi Moldova aveau în bună măsură sânge grecesc.

O caracteristică a Europei Centrale şi Răsăritene este dominaţia, până târziu, a marilor imperii. În timp ce în Occident statele-naţiune sunt deja configurate, unele înainte chiar de afirmarea ideologiei naţionale, proces practic încheiat odată cu unificarea Italiei şi Germaniei între 1860 şi 1870, cealaltă Europă e împărţită în totalitate între trei imperii care ţin seama prea puţin sau deloc de specificul naţional al popoarelor supuse: Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic şi Imperiul Rus. Ultimele două rămân neştirbite până în 1918, la capătul Primului Război Mondial. Imperiul Otoman pierde treptat din teritoriile sale balcanice. Grecia (cam jumătate din Grecia de azi, ca suprafaţă) devine un stat autonom, în 1829, în urma unui lung război de eliberare, în care intervin de partea sa atât Rusia (autodeclarată „protectoare” a creştinilor ortodocşi din Balcani), cât şi puterile occidentale: Marea Britanie şi

Franţa. Un an mai târziu, în 1830, Grecia îşi proclamă independenţa. Serbia câştigă la rându-i o autonomie limitată, în 1815, consolidată apoi, în 1829; la 1878 avea să devină independentă. Tot în 1878, Bulgaria se constituie ca principat autonom; devine independentă în 1908. Nu trebuie uitat nici Muntenegrul, un stat minuscul, dar singurul din Balcani care a beneficiat tot timpul de un fel de independenţă în raport cu Imperiul Otoman. La 1912, când izbucneşte Primul Război Balcanic, Imperiul Otoman mai stăpânea doar partea mediană a Peninsulei Balcanice, în linii mari, Tracia, Macedonia, Kosovo şi Albania.

Principatele române, Moldova şi Ţara Românească, vasale timp de secole ale Imperiului Otoman, se unesc în 1859, formând România, stat care îşi proclamă independenţa la 1877.

Să urmărim acum, regiune după regiune, aria de răspândire şi ponderea diverselor naţionalităţi.

Austro-Ungaria, mai întâi, ultimul avatar al monarhiei habsburgice, rezultat în urma compromisului austro-ungar din 1867. Un singur stat: Austro-Ungaria, sau două state: Austria şi Ungaria? Şi aşa, şi aşa. Imperiul rămâne *unul* prin persoana monarhului (împărat la Viena, rege la Budapesta), prin trei ministere comune: Externe, Finanţe şi Război, precum şi prin teritoriul vamal comun. În rest, Austria şi Ungaria se manifestă ca state distincte, fiecare cu propriul guvern, cu propriul parlament, cu propriile legi şi propria administraţie. Mai mult decât atât: deosebirile nu fac decât să se accentueze pe parcursul perioadei 1867 – 1918: Austria şi Ungaria ajung să semene tot mai puţin una cu cealaltă.3

Partea austriacă este cea mai puţin coerentă:

O juxtapunere de provincii, fiecare cu propriul profil etnic şi dispunând de un anume grad de autonomie. Germanii, la 1910, nu reprezentau decât 35, 58% din totalul populaţiei. Austria propriu-zisă este aproape „curat” germană. În Boemia şi Moravia germanii sunt însă minoritari, majoritatea revenind cehilor, cu 63, 19%, respectiv 71, 75%. În Galiţia, polonezii reprezintă 58, 55%,

restul sunt ucraineni şi evrei, în timp ce germanii nu adună decât vreo 3 procente.4

Cea mai amestecată provincie este mica Bucovină, anexată de austrieci (de la Moldova) în 1775 şi supusă unui intens proces de imigrare: germani, ucraineni, evrei...; în 1910, potrivit limbii de comunicare, se înregistrează 38, 4% ucraineni, 34, 4% români, 21, 2% germani, 4, 6% polonezi şi 1, 3% maghiari; „germanii" sunt însă în mare parte evrei, vorbitori de germană, recensământul pe confesiuni indicând 12, 9% mozaici.5 Austriecii nu şi-au propus să germanizeze diversele naţionalităţi; nici n-ar fi putut să o facă, dată fiind ponderea lor limitată în provinciile aflate în afara Austriei propriu-zise.

Au rămas însă tot timpul „mai egali" decât ceilalţi, limba şi cultura germană fiind singurul liant al unor naţionalităţi atât de diferite. După cum scrie cunoscutul politolog Oskâr Jâszi, jumătatea austriacă a imperiului a fost rezultatul colonizării germane, iar cultura care a unificat economia, administraţia şi armata a fost în principal cultura germană. La fel, în era capitalistă, noua clasă burgheză, care a exercitat conducerea economică, a avut în marea ei majoritate un caracter germano-evreiesc".6 E semnificativ şi profilul lingvistic al universităţilor din partea austriacă a Imperiului: cinci dintre ele erau germane, două poloneze şi una cehă; celelalte naţionalităţi nu dispuneau de învăţământ superior în limba proprie.

Dacă germanii ocupau indiscutabil prima poziţie, o ierarhie exista şi printre celelalte naţionalităţi. Polonezii se aflau în frunte, cel puţin aristocraţia poloneză. Faţă de situaţia conaţionalilor lor înglobaţi în Rusia şi în Germania, polonezii anexaţi de Imperiul Habsburgic se puteau considera norocoşi; s-au bucurat de condiţii mult mai bune de afirmare naţională şi de promovare a propriei culturi; mai mult chiar, s-au manifestat ca element dominant faţă de populaţia ucraineană din Galiţia. Cehii, la rândul lor, beneficiind de o stare economică şi culturală înfloritoare,

au reuşit să facă faţă cu succes presiunii germane; proiectul pe care l-au susţinut, fără sorţi de izbândă, dar grăitor pentru importanţa pe care o căpătaseră (sau pe care şi-o atribuiau ei înşişi), a fost acela de transformare a dualismului austro-ungar în „trialism", cu alte cuvinte, o reîmpărţire a monarhiei între germani, maghiari şi cehi. Oricum, partea austriacă a monarhiei părea că se îndreaptă spre un plus de autonomie regională, eventual spre o autentică federalizare. Din 1907 a intrat în vigoare votul universal (masculin), ceea ce, teoretic cel puţin, trebuia să reflecte, şi în plan politic, superioritatea numerică a „negermanilor". Dificultatea aflării unui punct de echilibru între naţionalităţi stătea în faptul că nu doar Austria în ansamblu, ci şi componentele ei, fiecare în parte, îşi aveau propriul amestec etnic şi propriile contradicţii care rezultau de aici. Austria nu se construise pe principiul naţional; era un conglomerat de „ţări istorice" al căror contur nu era definit de limite etnice. În Cehia, convieţuiau cehi şi germani. În Galiţia, polonezi şi ucraineni. În Bucovina, ucraineni şi români (ca să-i numim doar pe cei mai numeroşi). În concluzie, chiar un grad sporit de autonomie nu ar fi rezolvat problema, fiindcă disputele naţionale se manifestau în bună măsură în interiorul fiecărei provincii.

Odată cu compromisul dualist din 1867, Ungaria s-a reconstruit pe un cu totul alt model decât Austria: nu ca o adunare de ţări, ci ca stat naţional în toată puterea cuvântului. Curios, într-adevăr, acest imperiu, format din două jumătăţi care nu se potriveau deloc una cu cealaltă. Problema majoră pentru Ungaria era însă aceea că, deşi proclamată stat naţional unitar, nu era nici pe departe un stat naţional, ci în mod evident unul accentuat multinaţional. În momentul realizării compromisului austro-ungar din 1867, maghiarii reprezentau, în jumătatea de imperiu care le-a revenit, doar 44, 4% din întreaga populaţie. Erau mai numeroşi decât „ceilalţi", luaţi fiecare în parte, dar net minoritari în ansamblu. Cu toate acestea, spre deosebire de Austria, Ungaria nu a

admis autonomii regionale, singura excepţie fiind Croaţia, unde lucrurile erau prea clare pentru a fi interpretate altminteri: 87, 1% dintre locuitori erau croaţi sau sârbo-croaţi (în 1910) şi numai 5, 1% germani şi 4, 1% maghiari. Croaţia a căpătat o largă autonomie, în cadrul Ungariei, în urma „compromisului" ungaro-croat din 1868.

În rest însă, totul a rămas „unitar", în interiorul Ungariei Mari, a coroanei Sfântului Ştefan. Poate în egală măsură cu Croaţia, şi Transilvaniei i s-ar fi cuvenit un statut autonom: fusese, timp de secole, un principat oarecum distinct faţă de Ungaria; potrivit ultimului recensământ maghiar, din 1910, vorbitorii de limbă maghiară din fostul principat al Transilvaniei reprezentau 34, 8%, faţă de 55% români şi 8, 7% germani (şi aceasta la capătul unei jumătăţi de secol de strategii de maghiarizare, e drept, nu prea reuşite, în cazul Transilvaniei, dar care până la urmă le-au mai adăugat maghiarilor câteva procente. De precizat, de asemenea, că toate recensămintele austro-ungare înregistrau limba maternă, şi nu naţionalitatea; un calcul care îi favoriza pe maghiari, adăugându-le, în principal, procentajul evreilor, vorbitori de maghiară).7

S-ar zice că interpretarea maghiară a naţiunii prelua modelul francez, în măsura în care o unică „naţiune ungară" îi aduna pe toţi locuitorii ţării, indiferent de origini, indiferent de naţionalitate. Şase naţionalităţi: maghiari, români, slovaci, germani, sârbi şi ucraineni, însă toate reunite într-o singură naţiune. Ceea ce nu excludea însă, sau chiar susţinea, politica de maghiarizare a diverselor naţionalităţi, soldată, la capătul unei jumătăţi de secol, cu un succes relativ. Se apreciază că ar fi devenit unguri, între 1880 şi 1910, aproximativ 700.000 de evrei, 600.000 de germani, 400.000 de slovaci şi câte 100.000 de români şi slavi sudici.8

Cum se vede, predispuşi la maghiarizare erau, cu deosebire, evreii, germanii (nu însă şi saşii transilvăneni) şi slovacii. Românii se dovedeau mai greu de dislocat, apăraţi deopotrivă de masa lor compactă, de

conservatorismul mediului rural în care trăia marea lor majoritate (maghiarizarea fiind mai intensă în oraşe), de cele două Biserici: Ortodoxă şi Greco-Catolică, ambele diferite de Bisericile maghiare (Romano-Catolică şi Reformată), ca şi de proximitatea statului român, care reprezenta, şi politic, şi cultural, un preţios punct de sprijin.

Guvernanţii maghiari ţineau foarte mult să le iasă bine statistica, mai precis, să ajungă la o majoritate, cât de mică, dar majoritate să fie, o majoritate absolută. Pe lângă creşterea efectivă a numărului de maghiari, apelau la diverse artificii de calcul: evreii, cum am văzut, deveneau pur şi simplu maghiari, fiindcă vorbeau ungureşte, iar Croaţia era lăsată în afară, fiindcă numai „fără Croaţia" ieşea socoteala bine.

Astfel, ungurii (vorbitorii de maghiară) reprezentau, la 1900, 45, 4% din totalul populaţiei, socotind şi Croaţia; fără Croaţia, ajungeau însă deja la majoritatea absolută de 51, 4%. În 1910, cu Croaţia, crescuseră la 48, 1%, în timp ce fără Croaţia atinseseră majoritatea, încă şi mai convingătoare, de 54, 5%.

Iată ponderea principalelor naţionalităţi, la 1910 (fără Croaţia, fireşte!): maghiarii 9.945.000 (54, 5%); românii 2.948.000 (16, 1%); slovacii 1.946.000 (10, 7%); germanii 1.903.000 (10, 4%), sârbii 462.000 (2, 5%); ucrainenii 464.000 (2, 5%).

Privită aşa, în mare, statistica poate să înşele.

Dacă în ansamblu, cu artificiile de calcul pomenite, maghiarii deţineau majoritatea absolută, diversele naţionalităţi, la rândul lor, ocupau teritorii, spre marginile regatului ungar, unde erau la rândul lor majoritare. Singura strategie favorabilă maghiarilor rămânea aceea de a proclama întregul teritoriu indivizibil... şi de a continua, într-un ritm şi mai susţinut, procesul de maghiarizare. Potrivit unor proiecţii, Ungaria ar fi putut să ajungă în 1950 la o populaţie de 24 de milioane de locuitori, dintre care 17 milioane (70%) de „unguri puri". Şi mai tentantă era viziunea unei Ungarii cu 30 de milioane de unguri, la

capătul asimilării depline a naţionalităţilor şi a unei creşteri impresionante a populaţiei.9

Nici măcar „inima” Ungariei nu era maghiară în întregime. Partea dintre Dunăre şi frontiera cu Austria cuprindea 72% maghiari, alături de 18% germani şi 5, 5% croaţi (ca să nu mai socotim şi procentajul evreilor, de 2, 9%); în partea dintre Dunăre şi Tisa (incluzând şi capitala, Budapesta), maghiarii erau 81, 2% şi germanii 9, 5%; evrei, 7, 8%. Cea mai „multicoloră” regiune se întindea în sudul Ungariei: Banat, Backa şi Baranya, ţinut de graniţă, intens colonizat în secolul al XVIII-lea. Trăiau aici, într-un amestec inextricabil, români, sârbi, germani, maghiari, ucraineni, slovaci, cehi, bulgari…

Şi Budapesta a început prin a fi germană.

La mijlocul secolului al XIX-lea, germanii (mai precis, cei care aveau germana ca limbă maternă) reprezentau cam trei sferturi din populaţia oraşului (erau de fapt două oraşe, Buda şi Pesta, care aveau să se unească administrativ, sub numele Budapesta, în 1872). Încă mai erau o treime germani în 1880, în 1910 însă mai rămăseseră doar 9%.10 Capitala dădea tonul maghiarizării.

Cele două jumătăţi ale dublei monarhii mergeau în direcţii diferite, chiar opuse. Austria părea că se îndreaptă spre o formulă federală; Ungaria, dimpotrivă, înţelegea să-şi consolideze „statul naţional unitar”. O întrebare firească decurge de aici: ce s-ar fi întâmplat cu această bizară construcţie dacă n-ar fi izbucnit Primul Război Mondial, care i-a pus capăt? Pe de o parte, diversele naţionalităţi erau tot mai active în a-şi revendica drepturile, pe de altă parte trebuie totuşi constatat că dubla monarhie nu a trecut prin nicio criză majoră până la 1914, şi chiar până în ultimele luni de război, în 1918.

Armata, aşa cum era ea, alcătuită din toate naţionalităţile, s-a dovedit credincioasă împăratului. Erau în monarhie şi factori de coeziune, nu numai germeni de disoluţie. Dacă Austro-Ungaria a rezistat, în condiţii de război, până aproape de sfârşit, e de presupus că, fără

război, ar fi avut şanse să supravieţuiască, cel puţin încă un timp. Desigur, idealul ar fi fost să se transforme într-o federaţie de popoare egale între ele. Dar asta ar fi însemnat o restructurare de asemenea proporţii, încât nu e deloc clar cine şi cum ar fi putut să o înfăptuiască.

I s-a atribuit un proiect de acest fel arhiducelui Franz Ferdinand, moştenitorul tronului (cel ucis la Sarajevo în 1914), însă e imposibil de ghicit cât de departe ar fi fost dispus sau ar fi reuşit să meargă. Cum să „federalizezi11 o Ungarie care nu voia în niciun chip să se federalizeze, ci, dimpotrivă, înţelegea să devină tot mai ungară, tot mai maghiară? Aurel C. Popovici, român bănăţean de origine şi teoretician al naţionalismului, a publicat în 1906 o carte care a stârnit un anume interes: *Statele Unite ale Austriei Mari.11* Era proiectul federalizării monarhiei habsburgice, pe baze strict naţionale, ceea ce însemna ieşirea nu numai din logica maghiară a statului naţional unitar, ci şi din formula austriacă a conglomeratului de „ţări istorice”. Ar fi rezultat 15 state, fiecare dintre ele cu un profil naţional cât mai consistent.

Austria şi Ungaria rămâneau strict cu teritoriul lor etnic. În fosta parte austriacă, cehii ar fi avut statul lor, fondat însă pe criterii etnice, şi nu istorice, aşa că trebuiau să renunţe la zonele predominant germane din Boemia şi Moravia, care s-ar fi organizat în două state distincte. Şi Galiţia se împărţea în două: Galiţia apuseană, cu netă majoritate poloneză, şi Galiţia răsăriteană, predominant ucraineană. Trento şi Triestul, majoritar italiene, ca şi teritoriul sloven, se desprindeau, la rândul lor. În fosta parte ungară, nu doar Transilvania istorică, ci întregul teritoriu predominant românesc, până la o limită corespunzând în linii mari actualei frontiere româno-maghiare, plus cea mai mare parte a Bucovinei, se organizau într-un stat românesc.

La fel, în nordul Ungariei, apărea un stat slovac, iar în sud, unul sârbesc. Ţinutul secuiesc se organiza de sine stătător, desprinzându-se de Transilvania. Croaţia, fireşte, rămânea între graniţele ei.

Proiectul lui A.C. Popovici limita la maximum amestecul de naţionalităţi, trasând frontierele interioare ale monarhiei în aşa fel încât să rezulte spaţii etnice cât mai coerente. Chiar şi aşa, oarecum atenuată, diversitatea etnică rămânea totuşi prezentă. În Transilvania, de pildă, eliminându-se ţinutul secuiesc, ponderea românilor creştea, fără îndoială, însă ungurii, ca şi germanii, ar fi deţinut în continuare procente semnificative. Marele cusur al acestui plan îndrăzneţ era însă de ordin practic: inaplicabilitatea lui. Cine şi cum ar fi reuşit să „refondeze" monarhia habsburgică, aşezând-o pe cu totul alte baze?

Se mai discuta în jurul unui proiect, pus în dezbatere de socialiştii austrieci (prin liderul lor Karl Renner).12 Spre deosebire de demersul lui A.C. Popovici, acesta lăsa neatinsă organizarea teritorială, axându-se strict pe deplina autonomie culturală a fiecărei naţionalităţi şi a fiecărui individ în parte. Oarecum după modelul religios, apartenenţa la o anumită confesiune fiind independentă de structurile politico-administrative. La nivel naţional, dar şi la nivel local, naţionalităţile ar fi format asociaţii cu drept de decizie în toate chestiunile privitoare la viaţa culturală şi la sistemul educaţional, cu totul independent de împărţirile teritoriale ale dublei monarhii. Imperiul ar fi căpătat astfel o îndoită organizare: una politică, alta culturală, care n-ar fi coincis una cu cealaltă. Greu de spus cum ar fi funcţionat un asemenea sistem. N-ar fi complicat oare, şi mai mult, şi aşa atât de complicata Austro-Ungarie?

În chip paradoxal, poate că tocmai aceste nesfârşite complicaţii ar fi ţinut în viaţă monarhia habsburgică, dacă n-ar fi intervenit înfrângerea în război. Toate erau atât de împletite, şi etnic, şi religios, şi sub toate aspectele, încât despărţirea unora de ceilalţi se anunţa a fi la fel de complicată precum eventuala restructurare a imperiului. În aceste condiţii, cel mai simplu era să se aştepte (nu se ştie prea bine ce şi până când!). Conflictul mondial a avut „meritu111 de a impune în final o soluţie, care în condiţii „normale11 cu greu s-ar fi găsit.

Rusia, în imensitatea ei, cuprindea un număr încă şi mai mare de grupuri etnice decât Austro-Ungaria: nici mai mult, nici mai puţin decât 142 în total, cu pondere însă foarte diferită. Potrivit recensământului din 1897, strict în partea europeană a imperiului, se numărau 48.559. O de ruşi, 20.415.000 de ucraineni şi 5.823. O de bieloruşi. Polonezi erau 7.865.000, evrei 5.063.000, germani (în întregul imperiu)

1.790. O…13 Amestecul de populaţie era mai accentuat în teritoriile anexate ceva mai recent (în principal, în secolul al XVIII-lea), spre vest (Marea Baltică) şi spre sud (Marea Neagră).

Polonia (partea din vechiul regat al Poloniei ajunsă sub stăpânire rusească), organizată în 1815 ca regat autonom, în cadrul Rusiei (cu autonomia anulată însă în urma înăbuşirii revoluţiei din 1863), număra în 1897, pe o suprafaţă de 127.000 km², o populaţie de 9.456.000 de locuitori, dintre care un milion de ruşi, 1, 2 milioane de evrei, 250.000 de germani şi 300.000 de lituanieni. Mai complicate erau raporturile etnice în cazul Letoniei şi Estoniei. Autohtonii rămăseseră majoritari, însă la oraşe predominau vechii cuceritori – germanii şi cuceritorii mai recenţi, ruşii.14 Populaţia citadină în provinciile baltice se prezenta astfel, la 1867: germani – 67.400; ruşi – 30.000; letoni – 28.300; estonieni – 18.200. La Riga, cel mai important oraş al regiunii, la aceeaşi dată, germani erau 43.980, ruşi – 25.772, letoni – 24.199, evrei – 5.254.

Multă vreme, ruşii nu au deranjat cu nimic elementul german dominant; din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, politica de rusificare se face însă simţită. Şi în sudul Rusiei se petrece o intensă acţiune de colonizare şi rusificare.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, populaţia tătărască era încă majoritară în Crimeea. În 1864: 100.000 de tătari, 55.700 ruşi, 39.200 alţii (greci, evrei, bulgari…). În 1874, deja proporţiile etnice se inversează: tătari sunt acum 80. O, ruşi, 130.000, alţii, 38.000. Cel mai cosmopolit oraş din sudul Rusiei rămânea Odessa.

Fondat în 1794 şi împrumutând numele de la o colonie antică grecească, atinge 100.000 de locuitori la mijlocul secolului al XIX-lea şi 450. O de locuitori la 1900, devenind al patrulea oraş, ca mărime, al Rusiei. Ruşii sunt majoritari, dar se întâlnesc aici cam toate naţiile: evrei, greci, italieni, germani, francezi, tătari, turci, români, bulgari... Şi în Basarabia, anexată de ruşi la 1812, populaţia se amestecă, în contextul politicii de rusificare; potrivit datelor oficiale ale recensământului din 1897, din totalul de 1.936.000 de locuitori, români basarabeni ar fi fost 47, 6%, alături de 19, 6% ucraineni, 11, 8% evrei şi 8% ruşi, proporţie contestată de istoricii români, care apreciază populaţia românească la 56%. În oricare dintre variante, e clar însă că s-a petrecut o diminuare considerabilă a elementului românesc.

Rezultată din unirea, la 1859, a celor două principate, Moldova şi Ţara Românească, România (vechiul Regat de până la 1918) prezenta un plus de coerenţă etnică, în comparaţie cu ţările şi regiunile aflate de jur-împrejurul ei.15

Fapt explicabil prin istorie: cele două principate, deşi dependente de Imperiul Otoman, şi-au păstrat de-a lungul secolelor individualitatea distinctă, ilustrată şi prin faptul că, spre deosebire de Balcani, sau de Transilvania, sau de Bucovina (după 1775), sau de Basarabia (după 1812), nu au fost supuse unor procese de colonizare, de natură să modifice componenţa etnică a populaţiei. Aşa se face că recensământul din 1899 înregistra 92, 15% cetăţeni români, iar cel din 1912, 93, 17%. Luându-i în considerare şi pe cetăţenii români de alte origini, populaţia „pur românească" a Vechiului Regat poate fi aproximată la 85% din numărul total de locuitori. Cel mai mare procent dintre „neromâni" îl dau evreii, veniţi în număr mare din Galiţia şi din Rusia, pe parcursul secolului al XIX-lea, cei mai mulţi dintre ei stabilindu-se în Moldova. La 1859, se numărau 119.000 de evrei în Moldova, faţă de puţin peste 9.000 în Ţara Românească.

În 1899, numărul lor crescuse în Moldova la 197. O,

iar în Muntenia la 60.000; reprezentau acum peste 10% din populaţia Moldovei, devenind chiar majoritari în mai multe oraşe, printre care şi capitala, Iaşi. De altfel, în contrast cu mediul rural, în marea lui majoritate cât se poate de românesc, oraşele Vechiului Regat aveau o înfăţişare cosmopolită, procesul de modernizare a României atrăgând numeroşi străini, ale căror competenţe erau preţioase: medici, ingineri, arhitecţi, meseriaşi de tot felul şi aşa mai departe. La 1899, cam 35% din populaţia Bucureştiului, de 276.000 de locuitori, era de origine neromânească. La 1912, procentul „străinilor" reprezenta în Capitală circa 30% (la o populaţie de 341.000 de locuitori).

În România, excepţia cea mare o reprezenta Dobrogea. Un teritoriu pe care, iniţial, românii nici nu l-au dorit. L-au primit, oarecum „forţaţi", la 1878, în urma Războiului de Independenţă (războiul „ruso-româno-turc" din 1877 – 1878), atunci când Rusia şi-a realipit sudul Basarabiei, pe care îl pierduse la 1856, în urma războiului Crimeii, în favoarea Moldovei, respectiv a României, oferindu-le românilor, „în schimb", Dobrogea, ruptă din Imperiul Otoman. Guvernul României nu a acceptat ideea „schimbului", dar până la urmă lucrurile aşa s-au petrecut, Basarabia rămânând Rusiei, iar Dobrogea alipindu-se României. Nici istoric, nici etnic, România n-avea vreun drept anume asupra acestui ţinut, şi la data respectivă nici n-a revendicat aşa ceva (mai târziu, Dobrogea avea să fie integrată în istoria românească, măcar pentru faptul că Mircea cel Bătrân, domnul Ţării Româneşti, o stăpânise vreme de trei decenii). La 1878, românii, aşezaţi în genere în partea dinspre Dunăre, erau minoritari. Deşi statisticile vremii sunt cu totul aproximative şi uneori se bat cap în cap, se poate totuşi considera că majoritatea populaţiei dobrogene o reprezentau musulmanii, iar bulgarii erau şi ei numeroşi, poate nu mai puţini decât românii. După 1878 un număr de turci au părăsit regiunea, iar elementul românesc a crescut repede prin colonizare (în mare parte cu români din Mărginimea Sibiului şi cu aromâni). La

1912, Dobrogea ajunsese să aibă 380. O de locuitori, dintre care 216.000 de români, în procente, 56, 9%. Urmau bulgarii, cu 13, 3%, ruşii, cu 9, 5%, tătarii, cu 5, 6%, turcii, cu 5, 5%, grecii, eu 2, 6%, germanii, cu 2%. Mai erau însă şi alţi locuitori, cam de toate neamurile, italieni, armeni, albanezi, ţigani, evrei, arabi…

Dobrogea putea concura la titlul de regiune cu cel mai complicat amestec etnic (alături de Bucovina, Banat sau Macedonia), cu şanse mari de a se plasa pe primul loc.

În 1913, la capătul celui de-al Doilea Război Balcanic, încheiat cu Pacea de la Bucureşti, România şi-a anexat şi Dobrogea de Sud, cunoscută sub numele de Cadrilater, stăpânită până atunci de Bulgaria. Şi asta, în ciuda faptului că românii reprezentau doar 2, 4% din totalul populaţiei, majoritatea locuitorilor fiind, aproape la egalitate, turco-tătari (musulmani) şi bulgari.

În Peninsula Balcanică, cele patru sau cinci secole de dominaţie otomană aduseseră, inevitabil, tot felul de prefaceri de ordin etnic şi religios. Turcii colonizaseră unele regiuni, în principal partea răsăriteană a Bulgariei, şi reuşiseră să islamizeze unele segmente (minoritare) de populaţie. Adoptaseră credinţa islamică cei mai mulţi dintre albanezi, un număr important de bosniaci, precum şi unii bulgari (pomacii). Turcii fiind însă destul de toleranţi în materie religioasă, diversele etnii îşi păstraseră individualitatea. Grecia şi Serbia, în prima lor versiune teritorială, mai restrânsă decât frontierele actuale, cuprindeau puţini locuitori de altă etnie, în Grecia, albanezi şi turci (cei din urmă în Tesalia), sau românii de pe valea Timocului, în Serbia. Bulgaria era ceva mai amestecată. La 1875, cu câţiva ani înainte de reconstituirea statului bulgar, renumitul geograf Elisee Redus făcea constatarea că „cea mai mare parte a Bulgariei orientale, între Dunăre

CARTE ETHNOGfiAPHIQUT ºC LA
DOBROUDJA
GALATZ
braţâa

O. Tafrali te*» et» e t.
UGINO E.
] înres tt Tatam
J Bulga-es
HM Busses
Gaţisou/es «t br «ce
Aliem
Aoaefvne frontiere
4. frontiere *4 g* ş3.
Harta etnografică a Dobrogei. alcăr
(1918).

şi golful Burgas, e locuită de turci", precum şi de bulgari care au ajuns să se identifice cu aceştia.16 Un sfert de veac mai târziu, Bulgaria (potrivit recensământului din 1903) număra, la o populaţie globală de 3.733.000 de locuitori, nu mai puţin de 570.000 de turci, în timp ce numărul musulmanilor ajungea la 643.000, cam 17% din totalul locuitorilor, fiind, pe alocuri, spre Marea Neagră, chiar majoritari. Şi grecii, deşi mai puţin numeroşi – 58.000 – erau o prezenţă importantă pe litoralul Mării Negre.17

Până aici, frontierele nu aveau de ce să fie contestate. Întreaga parte mediană a Peninsulei a rămas însă sub stăpânire turcească până la războaiele balcanice din 1912 – 1913. Era un teritoriu greu de împărţit între turci, greci, bulgari, sârbi, macedoneni, albanezi... Tracia, la nord de Marea Egee, era locuită în principal de greci, turci şi bulgari. În ce proporţie – e mai greu de spus. Tracia răsăriteană (colţul de Europă, rămas în cele din urmă între hotarele Turciei) cuprindea (în 1911), din surse greceşti, 603. O de musulmani şi 812.000 de greci, iar din surse otomane, 839.000 de turci şi 547.000 de greci. Cu asemenea statistici, ce să împarţi şi cum să împarţi? în Tracia occidentală, serviciile interaliate de ocupaţie număraseră, în 1920, 74. O de turci, 56.000 de greci, 54.000 de bulgari, plus 11.000 de pomaci (bulgari islamizaţi).18

În Macedonia, lucrurile se prezentau şi mai

complicat: o fragmentare etnică extremă şi drepturi istorice care se băteau cap în cap. Grecii considerau că Macedonia le revine de drept:

era patria lui Alexandru cel Mare! Din păcate pentru ei, slavii îi împinseseră spre litoral, aşa că era greu să mai pretindă stăpânirea integrală a regiunii. Rămâneau să şi-o dispute sârbii şi bulgarii, care nu se înţelegeau deloc în această privinţă. Pentru bulgari, nu exista nicio umbră de îndoială: slavii macedoneni vorbeau limba bulgară sau, în tot cazul, o limbă foarte apropiată de bulgară, oricum, mult mai apropiată de bulgară decât de sârbă; erau aşadar bulgari!

Din punctul de vedere al sârbilor, macedoneana era însă o limbă aparte, asemănătoare cu sârba (cum bulgara şi sârba sunt ele însele foarte asemănătoare, o limbă intermediară, ea însăşi nu chiar uniformă, putea oferi argumente în ambele sensuri). Dar erau în Macedonia şi mulţi albanezi, mai erau şi turci, erau şi vlahi (aromâni sau macedoromâni), erau şi evrei, grupaţi în număr mare la Salonic, oraş revendicat în egală măsură de greci şi de bulgari. Multitudinea grupurilor etnice se încurca şi mai tare, dată fiind fluiditatea diverselor identităţi. Un francez, Victor Bérard, care, în urma unei călătorii de studii, a publicat o interesantă carte despre Macedonia, caracteriza raporturile interetnice în următorul chip: „Greci, slavi, turci, albanezi, evrei, vlahi, a da cifre pentru fiecare dintre aceste rase sau pentru ansamblul lor ar fi absolut inutil. Statistica, dificilă în întreg Imperiul Otoman, este imposibilă în Macedonia. Altminteri, chestiunea raselor e lipsită de interes: sunt vlahi sau slavi autentici care îşi spun eleni şi vor să fie greci; albanezi şi evrei care susţin sus şi tare hegemonia sârbă sau bulgară; musulmani de toate originile ţin încă partea turcilor; iar majoritatea albanezilor cheamă în ajutor Austria. Aşadar, nu chestiunea rasei este relevantă. Problema limbii este şi ea secundară.

Se întâlnesc sentimente greceşti sau bulgăreşti printre ţărani care nu ştiu să vorbească decât turceşte.

Modelată şi întoarsă pe toate feţele de propagande adverse, Macedonia nu e împărţită între popoare rivale, ci în partide ostile, iar harta naţionalităţilor nu corespunde decât prea puţin răspândirii acestor partide". 19

În această situaţie confuză, şi Grecia, şi Bulgaria, şi Serbia considerau că e dreptul lor să-şi însuşească ceea ce mai era de anexat. În imaginarul naţional, Grecia Mare cuprindea întreaga Macedonie, Serbia Mare, la fel, şi la fel şi Bulgaria Mare. În 1878, la capătul războiului ruso-turc, preţ de un moment, s-a părut că mai tot ce era de împărţit va reveni Bulgariei. Prin Pacea de la San Stefano (suburbie a Constantinopolului), ruşii victorioşi impuseseră nu numai reînvierea acestei ţări, ci crearea de la bun început a unei Bulgarii Mari, cuprinzând în plus, faţă de teritoriul actual al ţării, aproape întreaga Tracie şi întreaga Macedonie. Câteva luni mai târziu însă, Congresul marilor puteri, întrunit la Berlin, a mai tăiat câte ceva, chiar destul de mult, din pretenţiile Rusiei şi ale protejaţilor bulgari. În locul Bulgariei Mari a răsărit o Bulgarie mică, nu numai fără Tracia şi Macedonia, dar lipsită şi de teritoriul de la sud de Balcani, organizat ca principat autonom, sub numele de Rumelia orientală (în 1885, acesta avea totuşi să se alipească Bulgariei). Imperiul Otoman mai pierdea Bosnia şi Herţegovina, ţinut cu un amestec foarte specific, de bosniaci musulmani, sârbi ortodocşi şi croaţi catolici, trecut sub administraţie austro-ungară (şi anexat de Austro-Ungaria, ceva mai târziu, în 1908). Cum se vede, în Balcani, totul era atât de confuz, încât orice combinaţie devenea posibilă (sau imposibilă!). Pentru Austro-Ungaria, anexarea Bosniei-Herţegovinei nu avea să fie de bun augur; de aici, de la Sarajevo, a pornit Primul Război Mondial şi în final s-a ajuns la dezmembrarea monarhiei habsburgice. Bulgarii vor încerca, în repetate rânduri, de fiecare dată însă fără succes, să revină la formula de la San Stefano. împărţirea finală, sau aproape finală, a teritoriului balcanic stăpânit încă de Imperiul Otoman s-a petrecut în urma celor două războaie balcanice din 1912 – 1913. Bulgarii au avut rolul prim în înfrângerea turcilor,

însă Macedonia a fost ocupată de sârbi, ceea ce a provocat atacul Bulgariei asupra foştilor aliaţi. De data aceasta, în al Doilea Război Balcanic, Bulgaria a fost înfrântă, având împotrivă coaliţia formată din Serbia, Grecia şi Imperiul Otoman, cărora li s-a adăugat şi România, a cărei intrare în război i-a convins pe bulgari că nu au altă soluţie decât să se recunoască învinşi. Serbia şi Grecia şi-au împărţit Macedonia, partea de sud, cu oraşul Salonic, revenind Greciei, iar bulgarii s-au ales şi ei, de bine de rău, cu o ieşire la Marea Egee, în Tracia occidentală. Românii – cum am arătat deja – au obţinut Cadrilaterul, asupra căruia nu aveau niciun drept, însă, în Balcani, drepturile erau atât de nesigure şi de împărţite, încât orice anexiune îşi putea găsi justificarea (vlahii balcanici, de pildă, sau aromânii, mai pe româneşte, au putut fi folosiţi ca argument; risipiţi în Grecia, Macedonia sau Bulgaria, n-aveau cum să se unească cu România, altfel decât emigrând, ceea ce au şi făcut mulţi dintre ei.

Cadrilaterul putea fi astfel privit ca o compensaţie. De altfel, colonizarea românească a Cadrilaterului s-a făcut într-o măsură apreciabilă cu aromâni).

Diferenţierile etnice pe care le-am trecut în revistă se îmbinau cu un mai puţin accentuate deosebiri religioase, între etnii, desigur, dar adesea şi în interiorul aceleiaşi etnii (sau grup lingvistic). Românii transilvăneni erau în parte ortodocşi, în parte greco-catolici. În Bosnia, vorbitorii de limbă sârbă sunt sau ortodocşi, şi atunci sunt sârbi get-beget, sau, în număr şi mai mare, musulmani, şi atunci nu mai sunt chiar sârbi: devin bosniaci. Ucrainenii din Austro-Ungaria (Galiţia, Ungaria subcarpatică) simt în mare majoritate greco-catolici, cei din Rusia, ortodocşi.

Pe de altă parte, diferenţa dintre etnii era accentuată de clivaj ele sociale. Mediul citadin arăta, mai peste tot, cosmopolit şi, în multe cazuri, prezenta o componenţă etnică diferită de cea a mediului rural înconjurător. Dacă până şi Budapesta a fost la origine germană! De asemenea, clasele dominante aveau o coloratură etnică bine definită, alta decât aceea a categoriilor dominate. Exemplul

Ungariei este concludent. Fireşte, nu toţi maghiarii aparţineau în epocă elitelor sociale, politice sau intelectuale, departe de aşa ceva, însă membrii acestor elite, în marea lor majoritate, erau maghiari sau maghiarizaţi. După cum, invers, nu toţi românii sau slovacii erau ţărani, dar marea lor majoritate aparţineau acestei categorii. În 1910, maghiarii, reprezentând (fără Croaţia) 54, 5% din populaţie, atingeau în mediul urban o pondere de 76, 6%. Germanii erau şi ei 9, 7%, în timp ce ponderea slovacilor era de numai 4, 3%, a românilor de 3, 6%, a sârbilor de 2, 3%. 95, 6% din funcţionarii statului erau maghiari, de asemenea 96, 8% dintre judecători şi procurori, 93, 4% dintre profesorii universitari; până şi medicii erau maghiari în proporţie de 89, 1%.

În universităţi, studenţii maghiari reprezentau 89, 2% (în anul universitar 1913/1914).20 Situaţia era ceva mai echilibrată în partea austriacă a monarhiei, dar tot pe o scară a inegalităţilor, cu germanii ca element dominant, în ansamblu, dar şi cu discriminări specifice fiecăreia dintre „ţările istorice" (precum, în Galiţia, aristocraţi polonezi *versus* ţărani ucraineni). Oricum, era preferabil să aparţii unei categorii dominate în Austro-Ungaria decât în Rusia sau în Imperiul Otoman!

III

Ţări şi frontiere

ÎNCÂLCITUL AMESTEC etnic şi CULTURAL ar fi recomandat, poate, în partea continentului dominată timp de secole de imperii, nu dispariţia acestora, ci restructurarea lor radicală în forma unor confederaţii de popoare libere şi egale. Se adunaseră însă prea multe frustrări şi resentimente, aşa încât soluţia care a avut în cele din urmă câştig de cauză, uşurată şi de înfrângerea imperiilor la capătul Primului Război Mondial, a fost constituirea de state naţionale distincte sau „completarea" celor deja existente. A triumfat, cel puţin aparent, dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, aşa cum se preciza şi în faimoasele „14 puncte" ale declaraţiei preşedintelui american Woodrow Wilson din 8 ianuarie 1918.

Cum se defineşte însă un popor? Dar o naţiune? Să considerăm poporul ca pe un dat natural, iar naţiunea ca pe un construct ideologic?

În tot cazul, nu Conferinţa Păcii avea să rezolve asemenea subtilităţi de ordin istoric şi filosofic. Criteriul reţinut a fost simplu: limba vorbită (limba maternă). Nimeni n-ar putea să-i nege importanţa. Însă luarea în considerare doar a acestui factor a condus şi spre decizii mai puţin fericite, în măsura în care alte trăsături s-au putut dovedi mai puternice decât comunitatea de limbă. Este interesant de constatat că respectivul criteriu nu s-a aplicat în cazul „Alsacia-Lorena", provincii recuperate de Franţa şi aparţinând naţiunii franceze potrivit altor considerente decât cele lingvistice.

Trebuie de asemenea precizat că, în mai toate cazurile, Conferinţa Păcii nu a făcut decât să ţină seama, cu unele modificări, nu foarte importante, de ceea ce se petrecuse între timp: crearea de state naţionale pe ruinele structurilor imperiale. La sfârşitul anului 1918 Austro-Ungaria încetase să mai existe, chiar dacă tratatele de pace care i-au confirmat dispariţia s-au încheiat mai târziu (cu Austria la Saint-Germain, la 10 septembrie 1919, cu Ungaria, la Trianon, la 4 iunie 1920). Încă mai înainte, îndată după revoluţia bolşevică din toamna anului 1917, şi în condiţiile păcii dezastruoase de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), Rusia îşi pierduse întreaga faţadă occidentală: Finlanda, ţările baltice, ţinuturile poloneze, Basarabia… Rămânea în seama conferinţei de pace chestiunea delicată a trasării frontierelor şi a recunoaşterii lor internaţionale.1

Aşadar, criteriul de bază luat în considerare a fost apartenenţa etnică, simplificat şi acesta la expresia sa lingvistică. Acolo unde lucrurile erau clare sub acest aspect, n-au intervenit de regulă complicaţii (aveau să intervină mai târziu!). Alături de dreptul etnic, s-a strecurat totuşi, în mai multe cazuri, şi dreptul istoric care, foarte adesea, nu corespunde deloc configuraţiei etnice. Drepturi istorice aveau cu prisosinţă şi Austria, şi

Ungaria… Ungaria din 1918 prezenta cam acelaşi contur cu Ungaria Sfântului Ştefan, de la anul 1.000. O ţară care dura (e drept, cu întreruperi) de 1.000 de ani!

Dezmembrarea ei, încă înainte de Trianon, s-a petrecut nu în numele istoriei, ci ai dreptului „natural", aşadar ai dreptului fiecărui popor de a avea ţara lui, acolo unde e majoritar. Dacă decupajul a fost sau nu echitabil, aceasta e o altă chestiune, asupra căreia voi reveni.

Pentru ca lucrurile să se complice şi mai tare, alături de dreptul etnic, care a reprezentat regula generală, şi de dreptul istoric, care a permis unele excepţii la regula generală, au intervenit şi considerente de ordin geografic şi geostrategic.

Ca să nu mai vorbim de mai micile sau mai marile abuzuri care nu ţineau de vreo regulă sau de vreun principiu anume, ci pur şi simplu de raporturile de forţă dintre învingători şi învinşi.

Astfel, Austria a pierdut o regiune majoritar germană, Tirolul de Sud, anexat de Italia, ţară care a vrut cu tot dinadinsul o frontieră „geostrategică" pe linia cea mai înaltă a munţilor (pasul Brenner). Germania a pierdut nu doar teritoriile indiscutabil poloneze pe care le anexase pe vremuri, ci, în plus, şi oraşul-port Danzig (actualul Gdańsk), incontestabil german, proclamat acum oraş liber şi legat de Polonia printr-un „coridor" (care separa Prusia de restul Germaniei), în aşa fel încât statul polonez să aibă ieşire la Marea Baltică. Germanii şi austriecii au putut repede constata că dreptul popoarelor de a-şi decide singure soarta nu li se aplică şi lor. Rămasă fără imperiu şi devenită brusc o ţară destul de mică, Austria părea tentată acum să se reunească cu Germania; în fond, prin limbă, prin cultură, prin istorie, austriecii nu erau mai puţin germani decât prusienii sau bavarezii. Aceeaşi dorinţă îi anima şi pe germanii „sudeţi", aşezaţi compact la frontiera cu Germania, însă integraţi acum în Cehoslovacia, fără să-i fi consultat cineva în vreun fel. Dacă s-ar fi acceptat solicitările învinşilor, rezultatul (Germania, plus Austria, plus regiunea sudetă) ar fi fost o Germanie încă mai

puternică decât Germania de dinainte de război, şi, evident, nu asta era intenţia învingătorilor.

Polonia oferă un caz foarte clar de îmbinare a „dreptului etnic" cu „dreptul istoric". Statul polonez, şters de pe harta Europei în urma celor trei împărţiri din 1772 – 1795, s-a refăcut, ca prin minune, la sfârşitul războiului. Pentru a cita opinia unui reputat istoric britanic, nici măcar n-a fost meritul polonezilor, ci o decizie a istoriei, prin înfrângerea succesivă a Rusiei, de către Puterile Centrale, şi apoi a Puterilor Centrale de către aliaţii occidentali.2 Cele „trei Polonii", rusă, germană şi austriacă, şi-au căpătat astfel libertatea şi, în mod firesc, au fuzionat.

„Dreptul istoric" îi împingea însă pe polonezi, mai departe, spre răsărit, cu alte cuvinte spre refacerea totală a vechii Polonii, aşa cum era înaintea celor trei împărţiri. De aici conflictul cu Rusia, în urma căruia polonezii au ieşit (temporar) învingători, Rusia recunoscându-le, prin Tratatul de la Riga (1920), o frontieră apropiată de cea din 1772, care ataşa Poloniei regiuni locuite, majoritar, de bieloruşi şi ucraineni. S-a mai alipit Poloniei, în urma unui referendum, şi o parte a Sileziei superioare (pe ansamblul regiunii, referendumul a fost câştigat de germani, decizia puterilor învingătoare fiind însă până la urmă aceea de a împărţi regiunea între Germania şi Polonia). De asemenea, polonezii au anexat şi Vilnius, capitala istorică a Lituaniei (potrivit recensământului din 1897, din cei 160.000 de locuitori ai oraşului, 16% erau ruşi ortodocşi, 34% catolici şi 47% evrei. Mulţi dintre catolici se considerau ei înşişi polonezi şi lituanieni deopotrivă. Greu de spus, în aceste condiţii, de partea cui era dreptatea).

S-a vorbit în acest context despre un „imperialism polonez". Termenul nu e deloc deplasat.

Micile puteri s-au arătat a fi nu mai puţin expansioniste decât statele mari (vezi, sub acest aspect, şi războaiele balcanice). Fiecare a găsit argumente pentru a-şi extinde cât mai mult teritoriul (bineînţeles, pe seama altora). Desigur, prin forţa lucrurilor, la o scară mai

restrânsă decât în cazul puterilor de prim rang.

Potrivit recensământului din 1931, etnicii polonezi însumau 68, 9% din totalul populaţiei.

O treime, aşadar, dintre locuitorii Poloniei reînviate aveau alte origini (criteriul luat în considerare fiind limba maternă).3 Cei mai numeroşi erau ucrainenii, 13, 9%, urmaţi de evrei – 8, 7%, bieloruşi – 3, 1% şi germani – 2, 3%. În partea răsăriteană a Poloniei, ucrainenii şi bieloruşii erau mai numeroşi decât polonezii, confruntările de ordin naţional fiind accentuate prin discrepanţele sociale, dată fiind îndeosebi condiţia extrem de modestă (sărăcie, analfabetism) a ţăranilor ucraineni din sud-estul ţării.

Cazul-limită a fost cel al Cehoslovaciei. Toate argumentele s-au adunat pentru a confecţiona acest stat, în bună măsură artificial. Mai întâi, dreptul natural – şi, desigur, justificat – al cehilor de a avea ţara lor! Potrivit unei asemenea abordări, axată pe criteriul etnic, s-ar fi despărţit interiorul Boemiei şi al Moraviei, cu incontestabilă majoritate cehă, de marginile acestor regiuni, cu majoritate germană la fel de evidentă.

Aici însă, cehii şi-au completat dreptul natural cu un drept istoric şi chiar cu unul geografic. Boemia trebuia privită ca o unitate, atât geografică (o „cetate" împrejmuită de munţi), cât şi istorică (regatul Cehiei, fondat cu multe secole în urmă). Refuzul puterilor învingătoare de a da satisfacţie germanilor a fost, firește, decisiv.

Potrivit recensământului din 1910, ţările cehe (Boemia şi Moravia) aveau o populaţie cehă de aproape două treimi: 63, 4%. Procentul germanilor se ridica la 35%. Un deceniu mai târziu, după datele recensământului din 1921, cehii mai câştigaseră câteva procente, ajungând la 67, 5%, iar germanii mai coborâseră cu câteva, scăzând la 30, 6%. În 1930, procentele respective erau de 68, 4% şi 29, 5%.4 Aşa se erodează minorităţile! Dar chiar avem de-a face cu minorităţi?

O populaţie de 30%, locuind compact pe un teritoriu

al ei, nu e cumva mai mult sau altceva decât o simplă minoritate?

Oricum, în Cehoslovacia trăiau mai mulţi germani decât slovaci. Ţara s-a construit totuşi pe ficţiunea unei „cvasi-identităţi" a cehilor şi slovacilor. Văzuţi laolaltă, nu mai erau cehi şi slovaci, ci „cehoslovaci". În fapt, cele două limbi sunt asemănătoare, fără a fi însă identice. Dar, cum spuneam, limba nu e singurul criteriu.

Slovacii nu avuseseră niciodată un stat propriu, evoluând, timp de un mileniu, între hotarele Ungariei. Aveau, se poate spune, o amprentă culturală ungară, după cum cehii aveau o amprentă germană. S-a dovedit, destul de repede, că unirea ceho-slovacă a fost oarecum forţată.

În plus, după cum cehii trebuiau să gestioneze problema complicată a „minorităţii" germane, slovacii aveau o problemă similară cu minoritatea maghiară anexată. În partea slovacă a Cehoslovaciei, slovacii reprezentaseră, la 1910, 57, 9% din populaţie, iar maghiarii 30, 6%. În 1921, procentele se modificaseră în favoarea slovacilor: 65, 1% faţă de 21, 7% (ceea ce dovedeşte că mulţi unguri părăsiseră noua ţară); în

1930, raportul ajunsese la 67, 7% faţă de 17, 6%.

A intervenit în trasarea graniţelor şi un criteriu „geografic": frontiera stabilindu-se parţial pe Dunăre, o întreagă regiune, la nord de fluviu, locuită în majoritate de maghiari, fiind astfel anexată Cehoslovaciei.

Interesant e şi cazul actualei capitale a Slovaciei, Bratislava. Numele german al oraşului era Pressburg, iar cel maghiar, Pozsony. A fost, timp de secole, una dintre capitalele Ungariei.

La 1910, cei mai numeroşi locuitori erau germani: 33.202 (50, 5%), urmaţi de maghiari: 20.102 (30, 5%) şi, la distanţă, de slovaci: 10.715 (16, 3%) 5 (comitatul respectiv având însă o mică majoritate slovacă).

Să mai adăugăm şi Ucraina subcarpatică, luată tot de la Ungaria şi anexată, bineînţeles, tot de Cehoslovacia. Argumentul, de astă dată, nu era nici etnic, nici istoric, nici geografic, ci, pur şi simplu, lipsa altor soluţii pentru

teritoriul respectiv (Rusia, inclusiv Ucraina, rămânând deocamdată în afara reglementărilor europene).

Aşa alcătuită, din bucăţi disparate, Cehoslovacia se înfăţişa ca o Austro-Ungarie în miniatură. Un stat aşezat pe baze democratice (în tot cazul, cel mai democratic din întreaga regiune), unde, totuşi, tonul îl dădeau cehii, „mai egali" decât ceilalţi. Tratamentul aplicat minorităţilor era, se poate spune, corect, în termenii epocii. Totuşi, principalele minorităţi, germanii şi maghiarii, aveau tot dreptul să se întrebe ce caută ei în ţara asta! mai grav e că începuseră să se întrebe şi slovacii, iritaţi de atitudinea paternalistă a fratelui mai mare.

La prima vedere, Iugoslavia părea a fi ceva mai coerentă. Nu ducea lipsă de minorităţi. Din populaţia de vreo 15 milioane, patru comunităţi etnice, germanii, maghiarii, albanezii şi românii, adunau fiecare, în cifre rotunjite, cam o jumătate de milion de persoane. În total, minorităţile reprezentau circa 13% din populaţia ţării (în timp ce în Polonia şi Cehoslovacia, ca şi în România, se ridicau spre 30%). Asta în condiţiile în care sârbii, croaţii şi slovenii erau socotiţi laolaltă, iar bosniacii şi macedonenii erau pur şi simplu asimilaţi cu sârbii. „Sârbii, croaţii şi slovenii – scria, în 1915, Stanoje Stanojevic, probabil cel mai important istoric sârb din epocă – constituie un popor prin originea şi prin limba lor". „Vrem – continua el – ca sârbii, croaţii, slovenii, care formează un singur popor, de aceeaşi origine, cu aceleaşi mentalităţi, să fie reuniţi într-un singur stat". 6 în fapt, se poate spune că sârbii şi croaţii vorbesc (aproximativ) aceeaşi limbă, numită cândva sârbo-croată de către sârbi şi croato-sârbă de către croaţi; acum, odată cu separarea ţărilor, s-a separat, pare-se, şi limba, numită, simplu, de unii sârbă şi de alţii croată. Slovena, apropiată de sârbă sau de croată, se consideră totuşi a fi o limbă distinctă.

La fel şi macedoneana, care a ezitat multă vreme între sârbă şi bulgară. Bosniacii, la rândul lor, vorbesc unii sârba şi alţii croata, dar se deosebesc între ei, şi încă într-o manieră dramatică, nu prin limbă, ci prin religie, unii fiind

musulmani, alţii ortodocşi, iar alţii catolici.

Până şi Muntenegrul s-a dovedit a fi diferit, nu prin limbă, religie sau cultură (întocmai sârbilor, muntenegrenii sunt ortodocşi şi vorbesc sârbeşte), ci printr-o istorie specifică: singurul petic de pământ balcanic pe care turcii n-au fost în stare să-l cucerească şi care şi-a afirmat astfel, de la un secol la altul, o certă individualitate. Puţin atins de modernitate până la Primul Război Mondial, micul stat se înfăţişa ca o monarhie absolută, condus mai bine de o jumătate de veac de regele Nikita, a cărui armă redutabilă pare să fi fost... politica matrimonială (graţie căreia Muntenegru s-a ridicat mai sus decât i-ar fi fost altminteri locul). Iată ce scria în 1913 un francez, bun cunoscător al Balcanilor: „Fata cea mare a regelui Nikita, principesa Zorka, s-a căsătorit cu principele Petru Karagheorghevici, în prezent rege al Serbiei, sub numele de Petru I... A doua fată s-a căsătorit cu un mare duce al Rusiei, la fel şi a treia. A patra nu e alta decât regina actuală a Italiei, care s-a măritat cu Victor Emanuel III, în 1896.

A cincea e căsătorită cu prinţul Battenberg, celelalte două nu sunt încă măritate. Toate aceste principese, ca şi regina Milena, sunt altminteri tipuri muntenegrene pure, de o mare frumuseţe.

Aceste căsătorii, una mai strălucită decât alta, au contribuit nu în mică măsură la strălucirea de care beneficiază astăzi coroana Muntenegrului. Încă se mai găsesc numeroase cărţi poştale reprezentând ansamblul familiilor regale care au asistat, în 1910, la jubileul regelui Nikita.

Marii duci ai Rusiei, ginerii săi; regele şi regina Italiei, regele Bulgariei, principele Alexandru al Serbiei, nepotul său, toţi au venit la Cetinje pentru a sărbători a cincizecea aniversare a domniei...” 7

În noiembrie 1918, regele Nikita e detronat, iar Muntenegru se uneşte cu Serbia. Totuşi, muntenegrenii n-au devenit sârbi. Identitatea le-a fost recunoscută în 1945, când au alcătuit una dintre cele şase republici ale Iugoslaviei lui Tito. În urma destrămării Iugoslaviei,

Muntenegru şi-a proclamat independenţa în anul 2006 (ultimii care s-au despărţit de Serbia).

Interesant că au reînnodat legătura cu vechea lor casă regală, căreia i s-a acordat un statut special (cu totul inedit pentru o republică; ar fi, cred unii, un model posibil pentru România). Se vede că regele Nikita nu a lucrat chiar în zadar!

Prin toate aceste evoluţii, Iugoslavia oferă un caz de şcoală care dovedeşte că determinarea simplă „un popor, o limbă" sau „o limbă – un popor" nu se potriveşte în toate cazurile. Istoria şi cultura, atât de diferite de la o regiune la alta, au cântărit mai greu decât unitatea sau apropierea de ordin pur lingvistic. Serbia balcanică şi ortodoxă, Croaţia catolică şi legată istoriceşte de monarhia habsburgică şi Slovenia, de asemenea catolică şi devenită aproape austriacă, nu erau destinate să se înţeleagă prea bine. Cu atât mai mult cu cât sârbii, ca şi cehii, în cazul Cehoslovaciei, şi-au asumat de la început rolul „fratelui mai mare". Bosniacii musulmani au complicat şi mai tare tabloul. În plus, şi albanezii, deja majoritari în regiunea Kosovo. Aici, alt caz de şcoală: cum procedăm atunci când un drept istoric evident (Kosovo fiind o parte esenţială şi adânc simbolică a Serbiei istorice) se confruntă cu un drept etnic nu mai puţin evident (albanezii alcătuind în prezent, de fapt de vreo două secole încoace, marea majoritate a populaţiei). Cândva, ar fi primat dreptul istoric; astăzi însă, în acord cu valorile şi mentalităţile actuale, prezentul are întâietate; o ţară e firesc să aparţină oamenilor care trăiesc acum în ea, nu celor care au trăit cândva.

Aşa se face că Iugoslavia, atât de unită la nivelul discursului unificator, s-a dovedit a fi un pământ al dezbinării, loc al unor confruntări tragice. Austria imperială, cu experienţa ei multiculturală, ar fi gestionat probabil mai bine tensiunile interetnice decât Serbia naţionalistă.

România a intrat în Primul Război Mondial împotriva Puterilor Centrale (Germania, Austro-Ungaria), alegând

alianţa cu ţările Antantei (Franţa, Marea Britanie, Rusia...). Renunţa implicit la Basarabia (sub stăpânire rusească), urmând să primească, în caz de victorie, atât Transilvania, cât şi Bucovina (deşi nu era chiar sigur că ruşii s-ar fi resemnat ca nordul Bucovinei, majoritar ucrainean, să treacă la România).

Obiectivul principal era, evident, Transilvania, aflată sub stăpânire ungară, dar locuită în principal de români. Teritoriul care a intrat în cele din urmă între hotarele României nu s-a mărginit la Transilvania istorică, ci a cuprins şi „anexele" ei: Banat, Crişana, Maramureş. Întreg ansamblul teritorial avea, potrivit recensământului ungar din 1910 (care înregistra nu naţionalitatea, ci limba maternă), un număr de 53, 7% români, 31, 6% maghiari, şi 10, 7% germani. Românii deţineau, incontestabil, majoritatea, chiar dacă nu o majoritate covârşitoare; totuşi, de la 31, 6% la 53, 7%, era o diferenţă sensibilă. Nici maghiari nu erau însă puţini şi, în unele comitate sau viitoare judeţe, reprezentau o majoritate. După cum, alături de germani.

Ţ [fjţi Pays ca mineriţa rouir. am o
HONGRIL
Wrsvm.
IUKOVINEP
Sottaw şi
UKRAINE
ţuicc-Hare îN» ei>rai
Kichlă M
IKicttificli
XRISANE
jbESSARABIE
Swwin
TRANS!
T mure lfemnări:
BANAT: Virânsebes
ŞERBI
— Fronttires de 19 t4. jjto Mat;
mmm Froniieras redamccs pat la

Spumacn.
la Itamaule ca 1914.
E’fol Hspwions trotutab.
Jfa/
BULGARIE
CARTE DE LA MONARCHIE DANUBIENKE AVEC SF. S. ANCIENN ES FRONT – lfc RES ET LF. S. TERRITOIRES REVENDIQUH*

Revendicările teritoriale ale României la sfârşitul Primului Război Mondial (din revista franceză *Le Miroir*, aug. 1919). De remarcat includerea Banatului întreg, până la Tisa, şi o frontieră cu Ungaria împinsă mai departe, spre vest, în comparaţie cu frontiera actuală.

formau marea majoritate a populaţiei citadine.8

Maghiarii invocau, în primul şi în primul rând, dreptul istoric. Principatul Transilvaniei, în întreaga lui istorie, de aproape un mileniu, aparţinuse tot timpul Ungariei, dacă nu mereu în chip real, cel puţin în plan simbolic. După prăbuşirea Ungariei şi transformarea în paşalâc turcesc a părţii centrale a regatului, Transilvania îşi continuase existenţa autonomă, până la includerea, alături de Ungaria, în Imperiul Habsburgic (Pacea de la Karlowitz, 1699). Principii Transilvaniei, cu toţii aparţinând aristocraţiei maghiare, s-au considerat continuatori ai regatului ungar. Românii aduceau ca argument istoric vechimea lor, faptul că în Antichitate aici stăpâniseră dacii, strămoşii lor îndepărtaţi, alături de romani. Maghiarii replicau prin teza imigraţionistă, potrivit căreia românii, veniţi de pe alte meleaguri (de la sud de Dunăre), se infiltraseră în Transilvania mai târziu, după ce aceasta devenise parte a regatului ungar. La drept vorbind, pe nimeni, în afară de români şi de unguri, nu-i prea interesa această dispută istorică. Transilvania a revenit românilor datorită numărului lor, majorităţii lor incontestabile.

După cum, dimpotrivă, dacă n-ar fi reprezentat o majoritate, nu strămoşii daci i-ar fi ajutat să obţină respectivul teritoriu.

Se invocau, de o parte şi de alta, şi argumente geografice. Cam naiv, totuşi. Ungurii considerau Ungaria Mare ca fiind indivizibilă, atât din punct de vedere istoric, ceea ce am văzut, cât şi geografic. Le plăcea să-l citeze în acest sens pe Elisee Redus. „Regatul Ungariei – constata acesta în marea sa geografie universală – e una din părţile Europei care prezintă, în ciuda diversităţii raselor amestecate, ansamblul cel mai omogen şi cel mai compact.1 9 într-adevăr, desenul geografic era foarte frumos: un zid de munţi de jur-împrejur, iar în mijlocul acestei construcţii Câmpia Panonică, spre care coboară toate cursurile de apă pentru a se vărsa în Dunăre. Dacă acesta ar fi fost singurul argument, vechea Ungarie ar fi putut prea bine să supravieţuiască!

Românii nu puteau miza pe munţi, ca ungurii, pentru a-şi delimita teritoriul ideal. Arcul munţilor Carpaţi nu reuneşte, ci, dimpotrivă, separă spaţiul locuit de români. România ideală nu e cuprinsă între munţi, ci între ape curgătoare: Dunărea, la sud, Nistrul la răsărit şi Tisa la apus. Cine nu cunoaşte versul eminescian „De la Nistru pân'la Tisa"?

Convenţia încheiată cu Antanta în august 1916, în urma căreia România a intrat în război, prevedea extinderea graniţei apusene a ţării până la Tisa (nu pe întreg parcursul râului, ci pe două segmente, în nord, până la vărsarea Someşului în Tisa, şi spre sud, de la Szeged în jos). Românii ar fi ocupat astfel o parte din câmpia ungară, unde nu erau decât mici insule de populaţie românească, şi Banatul întreg, inclusiv jumătatea lui apuseană, cu o majoritate relativă sârbească. Până la urmă, sârbii şi-au luat partea lor din Banat (Voievodina actuală), iar Ungaria şi-a păstrat întregul control asupra Tisei (exceptând cursul superior al râului, care formează astăzi frontiera dintre România şi Ucraina).

Justificarea revendicărilor teritoriale româneşti o întâlnim expusă, cât se poate de explicit, în cartea clasică a lui Constantin Kiriţescu privitoare la România în Primul Război Mondial.

Renunţarea la o frontieră „completă” pe Tisa.
Sânnicolau Mare
Lipova
Timişoara
Oţalu Roşu
BANATUL ROMÂNESC
Caransab**
BANATUL SÂRBESC
Oravlţa
Kfnia4 a Pani avo
Orova împărţirea Banatului la Conferinţa de Pace de la Paris
(1919 – 1920).

consideră autorul, „era desigur o ştirbire importantă a teritoriului geografic românesc”. Să precizăm totuşi, nu şi a teritoriului etnic. Şi continuă Kiriţescu: „Neamul românesc s-a dezvoltat într-un ţinut cu o configuraţie geografică din cele mai perfecte, mărginit de cele mai bune graniţe naturale: Dunărea, Tisa, Nistrul şi Carpaţii de Nord. În curgerea vremurilor însă, un popor străin, maghiarii, s-au aşezat în colţul de nord-vest al acestui ţinut şi i-au rupt unitatea etnică. Graniţele politice ce se trăgeau astăzi trebuiau să ţină socoteală de teritoriul etnic, sacrificând admirabila unitate geografică a ţinutului românesc care trebuia să renunţe la graniţa naturală a Tisei”. 10

Cum arăta România Mare, din punct de vedere etnic, atât în ansamblu, cât şi regiune cu regiune, ne-o spune recensământul din 1930.

Evident, faţă de 1918, românii mai câştigaseră câteva puncte, în raport cu maghiarii din Transilvania sau cu ruşii şi ucrainenii din Basarabia… Dar, cum mai înainte, într-un proces invers, pierduseră teren în faţa naţiunilor dominante, am putea considera momentul 1930 ca suficient de reprezentativ pentru alcătuirea etnică a ţării.

Iată datele.11 România, în total, 18 milioane de locuitori. În procente, români 71, 9%. În mediul urban, români 58, 6%, în mediul rural 75, 3%. Oltenia, români 97,

5%. Muntenia, români 93, 4%. Moldova, români 89, 8%, evrei 6, 5% (în mediul urban, evrei 23, 1%). Dobrogea (inclusiv Cadrilaterul), români 44, 2%, bulgari 22, 8%, turci 18, 5%. Basarabia, români 56, 2%, ruşi 12, 3%, ucraineni 11%, evrei 7, 2% (26, 8% evrei, în mediul urban). Bucovina, români 44, 5%, ucraineni 27, 7%, germani 8, 9%, evrei 10, 8% (în mediul urban, evrei 30%). Transilvania: români 57, 6%, maghiari 29, 1%, germani 7, 9%

(proporţiile cu totul altele în mediul urban: români 35, 9%, maghiari 39, 8%, germani 12, 7%).

Banat: români 54, 3%, maghiari 10, 4%, germani 28, 3% (în mediul urban, români 35%, maghiari 22, 7%, germani 31, 3%). Crişana-Maramureş, români 60, 7%, maghiari 23, 1%, germani 4, 8% (în mediul urban, români 33, 1%, maghiari 43, 7%, germani 3%).

Contrastul e izbitor între provinciile reunite şi Vechiul Regat, unde, lăsând la o parte Dobrogea, ponderea minorităţilor era destul de modestă (excepţie făcând evreii în Moldova, cu un procent ridicat în mediul urban). În rest, toate celelalte regiuni sunt amestecate, cu românii însă majoritari: majoritate absolută în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, de asemenea în Basarabia; majoritate relativă în Dobrogea şi în Bucovina. Populaţia citadină e sensibil mai puţin românească decât populaţia rurală; românii sunt minoritari în oraşele din Transilvania, Bucovina şi Basarabia. Peste toate, impresionează varietatea minorităţilor: de la unguri şi germani în Transilvania, la ruşii şi ucrainenii din Basarabia sau la turcii şi bulgarii din Dobrogea („minoritarii” erau majoritari în zece din cele 90 de judeţe ale României Mari: trei în Transilvania, trei în Basarabia, două în Bucovina, două în Dobrogea).

În funcţie de privirea aruncată asupra ei, România putea să apară, perfect contradictoriu, ca un stat naţional sau ca un stat multietnic.

Nu aparţinea pe de-a-ntregul nici uneia dintre aceste categorii. Desigur, în Constituţia din 1923 ţara era

denumită „stat naţional unitar”.

Aşa să fie! Totuşi, ce mozaic extraordinar de minorităţi!

Ungaria a pierdut tot ce avea de pierdut – şi chiar mai mult decât atât. Este evident că, aplicând peste tot regula majorităţii, nu mai avea cum să păstreze nici Transilvania, nici Slovacia, nici Banatul, nici Croaţia. Toate aceste regiuni, mai puţin Croaţia, cuprindeau o numeroasă populaţie maghiară, dar majoritari erau ceilalţi: românii, slovacii, sârbii… Adunate însă, minorităţile maghiare din provinciile pierdute atingeau un nivel impresionant. Rămâneau Ungariei doar 93.000 de kilometri pătraţi din suprafaţa anterioară de 325.000 de kilometri pătraţi, sau 282.000, fără Croaţia; iar populaţia ţării scăzuse la 7, 6 milioane de locuitori. 3.227.000 de maghiari, o treime din numărul lor total, rămâneau în afara Ungariei, împărţiţi între România, Cehoslovacia şi Iugoslavia.12 Chiar în condiţiile acestui transfer de teritorii şi de oameni, graniţele puteau fi trasate mai favorabil sau mai defavorabil pentru unii ori pentru alţii. De fiecare dată s-a ales însă varianta cea mai defavorabilă Ungariei. Cazul flagrant este al frontierei pe Dunăre, cu Slovacia: o graniţă „naturală” (iarăşi, argumentul geografic!) solicitată de Cehoslovacia, care rupea din Ungaria o importantă „minoritate” maghiară, de fapt o majoritate între limitele regiunii respective, şi asta chiar la graniţa dintre cele două ţări (şi România îngloba o regiune aproape curat maghiară: ţinutul secuiesc, însă acesta nu se găsea la frontiera dintre Transilvania şi Ungaria, ci la o distanţă considerabilă, chiar în mijlocul României Mari).

În sud, de asemenea, la frontiera cu Serbia (Iugoslavia), ar fi putut să rămână Ungariei unele porţiuni de teritoriu cu majoritate maghiară. Şi frontiera vestică a României a urmat un traseu mai favorabil României decât Ungariei; de altfel, România (guvernul Brătianu, mai precis) solicitase o graniţă împinsă încă şi mai departe în câmpia ungară. Deveneau româneşti oraşe cu netă majoritate maghiară, situate foarte aproape de noua

frontieră, în primul rând Aradul şi Oradea. După date statistice româneşti, din 1920, dintre cei 62.000 de locuitori ai Aradului, 39.399 erau maghiari şi 12.469 români, iar în ceea ce priveşte Oradea, din numărul total de 68.000 de locuitori, 40.744 erau maghiari, 17.880 evrei (şi aceştia, de cultură maghiară) şi numai 8.441 români...15

Bulgaria intrase în război, alături de Puterile Centrale, cu speranţa că va reuşi să anuleze rezultatele celui de-al Doilea Război Balcanic, obţinând, în sfârşit, Macedonia, poate şi Dobrogea, sau cel puţin Dobrogea de Sud (Cadrilaterul) anexată în 1913 de România.14 învinsă, ca şi Ungaria, nu numai că nu s-a ales cu nimic, dar a mai pierdut şi din puţinul pe care-l avea. Prin Tratatul de pace de la Neuilly (27

noiembrie 1919), Cadrilaterul rămânea României, frontiera cu Serbia era revizuită, fireşte, în defavoarea Bulgariei, în timp ce Tracia orientală era dăruită Greciei, Bulgaria pierzând astfel accesul la Marea Egee.

Turcia, potrivit Tratatului de la Sèvres (10 august 1920), a fost sfârtecată încă şi mai rău.

În Europa nu-i mai rămânea decât strict Constantinopolul, în rest, Tracia orientală revenea Greciei, la fel şi oraşul Smirna (Izmir), de pe coasta Asiei Mici, împreună cu regiunea înconjurătoare (cu populaţie majoritar greacă). După numai câţiva ani, înfrântă într-o nouă confruntare cu Turcia, Grecia avea să retrocedeze prin Tratatul de la Lausanne (1923) tot ceea ce câştigase pe seama acesteia.

În urma războaielor balcanice, Albania devine (în 1913) un stat de sine stătător, care înglobează, în sud, şi o minoritate grecească, dar lasă în afară numeroşi albanezi, îndeosebi în Kosovo (parte a Serbiei, respectiv a Iugoslaviei), unde sunt majoritari, de asemenea în Macedonia (Iugoslavia), Muntenegru şi Grecia.

Dintre ţările care s-au rupt de Rusia, singura omogenă etnic a fost Finlanda, locuită aproape exclusiv de finlandezi şi de o minoritate suedeză bine integrată. E

drept că, din 1809, anexată de Rusia de la Suedia, beneficiase, cu statutul de mare principat, de o autonomie reală, care s-a dovedit o bună pavăză împotriva rusificării.

Statisticile dădeau, la 1900, luând în considerare limba maternă, 2.048.545 de finlandezi, 332.604 suedezi (14%) şi numai 5.795 de ruşi şi 1.674 de germani. În cele trei ţări baltice, Lituania, Letonia şi Estonia, peisajul etnic era mai variat, cu minoritari germani, ruşi, evrei, polonezi... însă peste tot populaţia autohtonă, concentrată îndeosebi în mediul rural, rămăsese net majoritară. Politica de rusificare, aplicată de pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, nu avusese timp să-şi arate pe deplin roadele. Rămânea mult de lucru, în acest sens, pentru viitoarele autorităţi sovietice!

1918 A fost marele moment al naţiunilor. Imperiile s-au prăbuşit aproape de la o zi la alta şi pe ruinele lor au răsărit ori s-au împlinit o mulţime de state-naţiuni. Dreptul „natura11* (etnic) a prevalat asupra dreptului istoric. Criteriul principal de judecată a devenit numărul: aşa e în democraţie. Nu înseamnă că acesta e ultimul cuvânt al istoriei; dar deocamdată e faza istoriei în care ne aflăm.

Trecând de la principii la „detalii", se putea proceda mai bine? Ar fi fost posibilă sau de dorit o altă împărţire? Desigur, chiar dacă n-ar fi fost în toate cazurile radical diferită. Potrivit normelor actuale, recursul la referendum (sau la „plebiscit", cum se spunea încă în epocă) ar fi fost soluţia cea mai puţin contestabilă. Cu condiţia, desigur, de a organiza asemenea consultări cu maximum de corectitudine, ceea ce, date fiind raporturile învingători-învinşi, era mai curând îndoielnic. Belgiei i-a revenit mica regiune germană Eupen, în urma unui plebiscit în care germanii, cu totul paradoxal, au votat în favoarea anexării! Fapt este că la referendum s-a recurs doar în câteva cazuri oarecum minore, sau de detaliu, precum în Silezia superioară (cu consecinţa împărţirii acesteia între polonezi şi germani), în regiunea Teschen (împărţită între cehi şi polonezi) sau în Carintia de sud, unde minoritatea slovenă, având de ales între Iugoslavia şi Austria, a optat, oarecum

neaşteptat, pentru a rămâne între frontierele Austriei.

Principalele transferuri teritoriale s-au făcut fără consultarea „deplină” a locuitorilor regiunilor respective, de regulă prin decizia reprezentanţilor etniei majoritare şi, evident, în ultimă instanţă, prin hotărârile Conferinţei de Pace, aceasta din urmă ratificând, în cele mai multe cazuri, împărţirile teritoriale deja înfăptuite.

La Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, cei 1.228 de delegaţi, aleşi în toate circumscripţiile electorale cu populaţie românească şi susţinuţi de o masă impunătoare de 100.000 de participanţi, au votat, în unanimitate, unirea Transilvaniei cu România. E de presupus că tot acesta ar fi fost rezultatul, mai puţin unanimitatea, în cazul unui referendum organizat după toate regulile şi cu toate garanţiile, la care n-ar fi fost convocaţi doar românii, ci toţi locuitorii Transilvaniei, indiferent de naţionalitate (români, maghiari, germani…). Dacă luăm însă în considerare întregul spaţiu austro-ungar, consultarea prin referendum ar fi putut da, pe alocuri, rezultate mai mult sau mai puţin diferite faţă de împărţirile teritoriale aşa cum au fost ele decise.

Chiar şi aşa, dreptul etnic a fost „amenajat”, iar uneori de-a dreptul contrazis şi anulat, prin recursul la alte criterii. De precizat: niciodată în defavoarea învingătorilor. Regiunea sudetă sau Tirolul de sud erau mai germane decât era Transilvania românească sau Slovacia slovacă, în ciuda profilului lor etnic cât se poate de evident, au fost atribuite, fără referendum, cea dintâi, Cehoslovaciei, cea de-a doua, Italiei. În materie de „criterii”, Cehoslovacia – am văzut deja – a bătut toate recordurile, combinând toate criteriile posibile: etnic, istoric, geostrategic…

Particularităţile regionale, atât de accentuate, ar fi pledat pentru un grad cât mai mare de descentralizare. În cazul Cehoslovaciei şi Iugoslaviei – istoria a dovedit-o – cel mai potrivit ar fi fost un sistem federal.15 Peste tot s-au instaurat însă regimuri centralizatoare, tocmai fiindcă deosebirile de ordin etnic şi cultural erau atât de sensibile, şi se dorea să fie nu încurajate, ci atenuate, pe cât posibil

eliminate.

Foarte curând, slovacii au ajuns să se simtă dominaţi de cehi, la fel şi croaţii, slovenii, bosniacii… de către sârbi. În 1929, Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor şi-a schimbat numele în Iugoslavia, denumire, evident, mai „unitară”, în fapt însă, dezbinarea se accentua, ajungându-se inclusiv la acte de terorism, care aveau să culmineze în 1934 cu asasinarea lui Alexandru I, regele centralizator şi autoritar. La prima scuturătură mai puternică, cele două state aveau să dispară, şi nu doar ca rezultat al agresiunilor din afară, ci şi din pricina contradicţiilor interne. Prin Acordul de la München (30 septembrie 1938), Cehoslovacia a fost nevoită să renunţe la zona sudetă (încorporată Germaniei).

O jumătate de an mai târziu, în martie 1939, Slovacia s-a desprins, ca stat independent (în fapt, subordonat Germaniei), în vreme ce regiunile cehe au fost pur şi simplu anexate, cu statutul de protectorat german. Şi Polonia a luat bucata din regiunea Teschen care revenise Cehoslovaciei, în timp ce Ungaria îşi alipea sudul Slovaciei, cu majoritate maghiară, ca şi Ucraina subcarpatică. Iugoslavia a explodat la rându-i în 1941, în condiţiile invaziei germane, când Croaţia se desparte de Serbia, iar Slovenia este împărţită între Germania şi Italia. La capătul celui de-al Doilea Război Mondial, cele două state renasc, Iugoslavia, de data aceasta într-o formulă federală (şase republici: Serbia, Croaţia, Slovenia, Bosnia, Muntenegru şi Macedonia), Cehoslovacia tot ca stat unitar. După căderea comunismului, evoluţiile se precipită.

Cehoslovacia devine în 1990 Republica Federală Cehă şi Slovacă, dar şi acesta e doar un pas spre separarea completă, care se petrece în 1993. Şi Iugoslavia se separă în părţile componente, trecând însă (spre deosebire de paşnica evoluţie cehoslovacă) printr-un sângeros război civil.

Ce se poate spune altceva decât că, în cazul celor două ţări, soluţiile adoptate în 1918 şi în anii următori nu s-au dovedit prea fericite?

Câte nu se pot trage dintr-o definire neadecvată a naţiunii!

Şi România Mare era alcătuită din părţi destul de diferite, şi nu numai prin prezenţa şi diversitatea minorităţilor, ci şi prin profilul populaţiei româneşti majoritare. Ardelenii, bănăţenii, bucovinenii fuseseră marcaţi de civilizaţia Europei Centrale, după cum în Basarabia secolul de stăpânire rusească lăsase inevitabil urme. Cu toţii ar fi dorit nu neapărat autonomia, dar cel puţin o relativă descentralizare, ceea ce era însă în dezacord cu filosofia şi practicile centralizatoare ale statului român. Dar, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în Cehoslovacia şi Iugoslavia, nu a existat o agitaţie federalistă printre români, chiar dacă unii lideri ardeleni sau basarabeni s-au arătat deranjaţi de supremaţia „centrului”.

Exista temerea că autonomia sau federalizarea ar avantaja în primul rând minorităţile, mai cu seamă pe acelea – maghiarii în Transilvania sau ruso-ucrainenii în Basarabia – care urmăreau disoluţia României Mari (şi astăzi cuvinte precum „autonomie” sau „federalizare” nu sună deloc bine pe româneşte!).

Dezmembrarea parţială a României, în 1940, s-a petrecut în urma presiunilor şi ameninţărilor externe, şi nicidecum ca urmare a vreunei „predispoziţii11 româneşti. S-au pierdut atunci Basarabia şi nordul Bucovinei, în favoarea Uniunii Sovietice; Transilvania de Nord, anexată de Ungaria (care avea însă să se reîntoarcă la România în 1945), precum şi Cadrilaterul, retrocedat Bulgariei. Ceea ce se poate imputa României Mari a fost incapacitatea de a integra cu adevărat minorităţile, eşec în bună măsură explicabil prin ponderea importantă a acestora, ca şi prin faptul că unii minoritari fuseseră până mai ieri „dominanţi11 şi continuau încă să fie „majoritari11 în mediul citadin, ca şi în diverse sectoare economice. Privind însă doar spre românii etnici, concluzia este aceea a unei naţiuni bine sudate, în ciuda faptului că timp de secole românii trăiseră în state separate, cu istorii destul de

diferite, iar unirea lor într-un singur stat era de dată foarte recentă. Excepţie face, poate, Basarabia, supusă, în două reprize, unei politici agresive de rusificare, cea de-a doua, în era sovietică, încă mai apăsătoare şi mai eficientă decât cea dintâi; în consecinţă, românii basarabeni par să se fi redefinit ca naţiune moldovenească distinctă de naţiunea română (deşi, şi în această privinţă, istoria e în desfăşurare şi rămâne de văzut ce va aduce viitorul).

IV

Minorităţi

STATUL-NAŢIUNE nu s-a dovedit a fi o gazdă prea primitoare pentru minorităţi. Peste tot, de-a lungul unui secol, ponderea acestora a scăzut.

Chiar în cazurile când nici vorbă nu poate fi de persecuţii sau de discriminări. Logica statului naţiune împinge spre omogenizare. Naţiunea trebuie să fie omogenă (altminteri nu mai e naţiune), iar odată ce statul însuşi se confundă cu naţiunea…

Finlanda are un procent al minorităţii suedeze apropiat de cel al maghiarilor în România.

Suedeza e limbă oficială, alături de finlandeză.

Ce-am zice dacă în România, limba unei minorităţi de 6% (maghiara în cazul nostru) ar fi limbă oficială, alături de română? Cu toate acestea, numărul vorbitorilor de suedeză (ca limbă maternă) a tot scăzut. Erau 14% din populaţia totală, la începutul secolului trecut. Acum abia de mai depăşesc 5%.

În Franţa, toţi cetăţenii francezi, indiferent de origine, se bucură de drepturi riguros egale.

Etnia, limba maternă sau religia nici măcar nu figurează în recensăminte sau statistici. În acest caz, se vede foarte bine cum „drepturile egale” sunt de natură să conducă mai curând la asimilarea minorităţilor decât la prezervarea lor. Dacă o ţară vrea cu adevărat să-şi păstreze minorităţile, e nevoie nu doar de drepturi identice, ci şi de drepturi specifice, de natura „discriminării pozitive”; or asemenea drepturi nu ţin în niciun fel de filosofia statului-naţiune. Şi cu atât mai puţin

în partea de continent care ne preocupă acum, unde, în condiţiile unei „încărcături" minoritare considerabile, cu minorităţi până mai ieri dominante şi păstrând în continuare legături „suspecte" cu statele de obârşie, ţelul statului-naţiune nu era acela de a le consolida, ci, dimpotrivă, de a se consolida pe sine, inevitabil în dauna minorităţilor.

Balcanii au dat din primul moment „exemplul" unei radicale ofensive antiminoritare, amestecul de populaţie atingând aici cote maxime, iar intoleranţa sau de-a dreptul duşmănia reciprocă aflându-se la ordinea zilei. Soluţia a fost simplă: să plece cu toţii! Să plece bulgarii din Turcia, să plece turcii din Bulgaria! Să plece şi grecii din Turcia, să plece şi turcii din Grecia! Imediat după încheierea războaielor balcanice, în septembrie 1913, un acord încheiat între Bulgaria şi Turcia prevedea schimbul reciproc de populaţie dintr-o zonă situată de-a lungul frontierei comune. În fapt, s-a ajuns la un adevărat exod, bulgarii din întreaga Tracie orientală rămasă între frontierele Turciei trecând în Bulgaria şi, invers, turcii părăsind partea din Tracia anexată de Bulgaria. Un acord asemănător s-a încheiat în 1914 între Grecia şi Turcia, ducând la o emigrare reciprocă, însă în mai mare măsură a grecilor din Turcia, mult mai numeroşi (inclusiv pe coasta Asiei Mici) decât turcii din Grecia. După Primul Război Mondial, odată cu Tratatul de Pace de la Neuilly (1919) s-a încheiat, în acelaşi sens, o convenţie între Grecia şi Bulgaria, pe baza căreia, până în 1932, au părăsit Grecia un număr de 100.000 de bulgari şi au plecat din Bulgaria 50.000 de greci.1

Cea mai amplă deplasare de populaţie s-a petrecut însă în urma conflictului greco-turc, încheiat în 1923 prin Tratatul de Pace de la Lausanne. Războiul a fost pierdut de greci, în mod catastrofal, în consecinţă aceştia trebuind să renunţe atât la Tracia orientală, cât şi la segmentul cu populaţie majoritar grecească de pe coasta Asiei Mici (din jurul oraşului Smirna) pe care le primise prin Tratatul anterior de la Sèvres. În urma convenţiei de la Lausanne,

au fost transferaţi în Turcia 354.647 de turci (musulmani), iar în Grecia 192.356 de greci. Însă, înainte de semnarea convenţiei, fugiseră din Turcia nu mai puţin de 1.150.000 de greci. Astfel, numărul total al grecilor transferaţi s-a ridicat la circa 1.342.000 de persoane. În total, greci şi turci împreună: aproape 1.700.000. Şi aşa, Grecia s-a curăţit de turci, iar Turcia s-a curăţit de greci, păstrând totuşi o minoritate grecească în Tracia orientală şi la Constantinopol (Istanbul), singurele locuri rămase în afara prevederilor convenţiei de la Lausanne.

Şi în Dobrogea, poate, la un moment dat, regiunea cu cea mai spectaculoasă împletire de etnii, culturi şi religii din întreaga Europă, minorităţile se topesc văzând cu ochii, unele până la dispariţie. Motivele şi ritmurile sunt diverse, de la un grup etnic la altul şi de la o situaţie la alta, dar toate tind spre acelaşi rezultat: treptata omogenizare a populaţiei. La 4 septembrie 1936 se încheie o convenţie între România şi Turcia privind emigrarea (voluntară) a turcilor din Dobrogea (inclusiv din Cadrilater, care aparţinea încă României). Ar fi urmat să plece 117. O de turci din totalul de 150.763, potrivit recensământului din 1930, cei mai mulţi locuind în Cadrilater: 38.430 în judeţul Caliacra şi 90.595 în judeţul Durostor; în judeţul Constanţa trăiau 17.114 turci, iar în judeţul Tulcea 4.634.

Până la 1938 aveau să plece 51.859 de musulmani: turci, 46.305 şi tătari, 5.554, dintre care, din judeţele Constanţa şi Tulcea, rămase României, 5.194 de turci şi 4.572 de tătari (ceva mai mult de un sfert din populaţia musulmană). În 1943, cifra celor plecaţi era estimată la vreo 70. O de persoane.

Dacă turcii doar s-au împuţinat, germanii din Dobrogea au dispărut cu totul. E drept, nici nu erau prea mulţi: vreo 14.500, transferaţi în Germania, în urma convenţiei româno-germane încheiate în octombrie 1940.

Un transfer de mai mare amploare s-a petrecut, ca urmare a cedării Cadrilaterului către Bulgaria, prin Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940. Un schimb „complet” şi obligatoriu: vreo 60.000 de bulgari au fost

nevoiţi să părăsească Dobrogea rămasă României, în timp ce puţin peste 100.000 de români au fost retraşi din Cadrilater.

La 1940, ne aflăm în plină ofensivă de purificare etnică, modelul „desăvârşit” în această privinţă fiind, evident, Germania nazistă; aceasta era pe cale să devină, şi chiar devenise, în perversul imaginar al celui de-al Treilea Reich, o naţiune perfect omogenă, inclusiv din punct de vedere rasial. În acest context, Hitler decide retragerea mai multor comunităţi germane din zona care, potrivit Pactului Molotov-Ribbentrop încheiat în august 1939, trecea sub influenţă sovietică. Motivul (sau motivele): pe de o parte, pentru a-i convinge pe sovietici că Germania nu avea niciun fel de pretenţii asupra teritoriilor respective, iar pe de altă parte, cum, evident, avea din plin asemenea pretenţii, salvarea conaţionalilor de represaliile sovietice care n-ar fi întârziat, în caz de război; în sfârşit, minorităţile germane reprezentau un element preţios pentru colonizarea şi germanizarea ţinuturilor cucerite spre est, începând cu Polonia.

La 15 octombrie 1939, Germania a încheiat un acord cu Estonia, privind transferul grupului etnic german. Aveau să plece în consecinţă un număr de 12.868 de germani (nu chiar foarte mulţi, dar ocupând poziţii-cheie în economie: 28% dintre industriaşi şi 24% dintre comercianţi). A urmat la 30 octombrie 1939 un acord similar cu Letonia, în urma căruia au plecat spre Reich 48.868 de germani (din care 37.631 de locuitori ai capitalei Riga). Până să se încheie acordul cu Lituania, toate cele trei ţări baltice au fost anexate de Uniunea Sovietică.

Aşa că, de astă dată, convenţia s-a semnat cu autorităţile sovietice (la 10 ianuarie 1941), permiţând plecarea a 45.000 de germani din Lituania şi a încă 12.000 care, dintr-un motiv sau altul, nu plecaseră încă din Estonia şi Letonia. Suma e uşor de făcut: aproape 120.000 de germani au părăsit ţărmurile baltice, punându-se astfel punct final unei istorii de multe secole.

În paralel s-a petrecut şi repatrierea germanilor din regiunile poloneze (Volînia, Galiţia şi ţinutul Narev) anexate, după prăbuşirea Poloniei (în septembrie 1939), de Uniunea Sovietică, în urma acordului încheiat la 16 noiembrie 1939, au fost „repatriaţi" din regiunile respective 135. O de germani. În septembrie 1940 a început şi transferul germanilor din sudul Basarabiei, regiune anexată de Uniunea Sovietică cu câteva luni înainte; au plecat de aici 93.548 de germani.

Şi Bucovina a fost golită de germani. Circa 44. O au plecat din Bucovina de Nord, anexată de sovietici, iar din Bucovina românească aproape 55.000. Despre repatrierea germanilor din Dobrogea, deja am vorbit.

Cu toate repatrierile, rămânea încă în Uniunea Sovietică un număr relativ important de germani: circa 1, 3 milioane, dintre care 380.000 în aşa-numita Republică Autonomă Germană de pe Volga, 400.000 în Ucraina, 50.000 în Crimeea... Imediat după invazia germană, cu toţii au fost deportaţi în Asia Centrală sau în Siberia.

Nu li s-a permis să se reîntoarcă, nici după război, nici după moartea lui Stalin... Mai târziu, pe vremea lui Gorbaciov, au primit dreptul să emigreze în Germania federală.

Şi alte etnii au fost deportate de Stalin, pe motiv de colaborare cu ocupantul german. Printre acestea, tătarii din Crimeea, în număr de peste 190.000 (în luna mai 1944). Alături de ei, şi alţi locuitori ai Crimeii, 37.000 de bulgari, greci şi armeni. Peninsula devenea, în sfârşit, în totalitate rusească (sau ruso-ucraineană), în aşteptarea confruntării, în zilele noastre, între ruşi şi ucraineni.

Nimic nu egalează însă tragedia prin care au trecut evreii. Scopul Germaniei naziste era acela de a-i elimina până la ultimul („soluţia finală"). Au pierit, în total, aproximativ 6 milioane de evrei, marea majoritate a acestora din Europa Central-Răsăriteană. Polonia era ţara în care trăiau cei mai mulţi dintre ei: 3, 3 milioane. A devenit, în urma ocupaţiei germane, şi teritoriul cu cele mai multe şi mai „eficiente".

lagăre de exterminare, dintre care Auschwitz e de departe cel mai „celebru”. 90% din evreimea poloneză avea să dispară. O adevărată vânătoare de evrei s-a petrecut în teritoriile ocupate ale Uniunii Sovietice; i-au căzut victime sute de mii de oameni, un număr probabil şi mai mare de evrei reuşind totuşi să se salveze, retrăgându-se odată cu Armata Roşie.

Au participat la Holocaust, în măsură variabilă, şi ţările-satelit ale Germaniei. Din România, sub regimul mareşalului Ion Antonescu, au fost deportaţi în Transnistria evreii basarabeni şi bucovineni, învinuiţi că s-ar fi alăturat inamicului sovietic, atunci când România a fost nevoită să cedeze Basarabia şi Bucovina. Condiţiile inumane de deplasare, execuţiile sumare, ca şi mizeria cumplită din lagărele transnistrene au dus la dispariţia celor mai mulţi dintre deportaţi.

Victime ale ocupaţiei româneşti au fost şi mulţi evrei „neromâni”, locuitori ai Transnistriei. Se mai adaugă pogromul de la Iaşi, din iunie 1941, căruia i-au căzut victime mai multe mii de persoane. În rest, majoritatea evreilor din România au supravieţuit. Nu şi cei peste 100.000 din Transilvania de Nord, expediaţi în 1944 la Auschwitz, însă, în cazul lor, responsabilitatea cade în partea maghiară, fiind vorba de teritoriul anexat de Ungaria în 1940; de fapt, Ungaria însăşi fiind ocupată de trupele germane în 1944, decizia exterminării evreilor unguri i-a aparţinut direct Germaniei. Rezultatul, în ceea ce priveşte România, e dat de două cifre. 765.000 de evrei români în 1940, 428.000 în 1946. Numărul populaţiei evreieşti se redusese astfel la puţin peste jumătate.

În materie de purificare etnică, proiectele regimului Antonescu depăşeau însă cu mult „realizările”. În condiţiile în care Germania nu ar fi pierdut, ci ar fi câştigat războiul, şi România alături de ea, s-ar fi mers cu siguranţă mult mai departe. Exista deja un minister al „românizării”. Mareşalul Antonescu se referise cât se poate de clar la alungarea ucrainenilor şi întărirea regiunilor de graniţă cu elemente pure româneşti. Se combinau tot felul de

proiecte, unele complet nerealiste şi ţinând exclusiv de fantezia autorilor; chiar şi aşa, ele ilustrează o stare de spirit. Un cunoscut diplomat român găsise mijlocul sigur de recuperare a Ardealului de Nord: avea să li se ofere ungurilor un teritoriu rupt din Ucraina şi golit, fireşte, de ucraineni, în schimbul renunţării la Transilvania, care ar fi fost nu numai recuperată, dar şi devenită curat românească.2

În Ungaria, soarta evreilor a cunoscut o întorsătură neaşteptată. Legi discriminatorii erau multe, şi cât se poate de severe, însă, până în 1944, nu părea să existe riscul vreunei campanii de exterminare. Totul s-a schimbat brusc în martie 1944, când trupele germane au ocupat Ungaria şi au impus regentului Horthy un guvern aliniat întru totul politicii naziste. În doar câteva săptămâni, 437.000 de evrei au ajuns – pentru a nu se mai întoarce – la Auschwitz. Totalul victimelor evreieşti este estimat, pentru Ungaria mărită la 1940 (deci inclusiv Transilvania), la 564.000, iar pentru Ungaria între graniţele stabilite la Trianon, la 297.000, dintre care în jur de 100.000 din Budapesta.3

A fost aproape exterminată şi populaţia evreiască din Grecia. Era concentrată în mare parte într-un singur loc: la Salonic, ceea ce o făcea şi mai vulnerabilă. Germanii invadaseră Grecia (venind în ajutorul italienilor) în primăvara anului 1941. Doi ani mai târziu, din martie până în august 1943, 45.000 dintre cei 50.000 de locuitori evrei ai Salonicului au fost deportaţi şi au pierit la Auschwitz. Se încheia astfel, brutal, istoria de veacuri a uneia dintre cele mai prospere comunităţi evreieşti.

Alături de evrei, sortiţi exterminării au fost şi ţiganii, pe motiv de inadaptabilitate la civilizaţia europeană. În cazul lor însă „soluţia finală” a cunoscut doar un început de aplicare. Au pierit mai multe zeci de mii, atât în Germania şi în teritoriile controlate direct de nazişti, cât şi în ţările-satelit (în România se apreciază că vreo 25.000 au fost deportaţi în Transnistria, dintre care au pierit cam jumătate).

În urma nazismului şi a celui de-al Doilea Război Mondial, cea mai mare parte a evreilor a dispărut din ţesătura etnică şi culturală a Europei Central-Răsăritene. Simetric însă, au dispărut şi germanii. Presăraseră cu coloniile lor o bună parte din spaţiul rusesc; din acestea, la ordinul lui Stalin n-a mai rămas decât cel mult amintirea. Alte comunităţi germane fuseseră retrase, după cum deja am văzut, la începutul războiului. Cea mai puternică lovitură avea să le fie dată prin alungarea lor din Cehoslovacia şi din teritoriile germane care i-au revenit Poloniei. A fost cu siguranţă, dacă luăm în considerare numărul, purificarea etnică de cea mai mare amploare din întreaga istorie a Europei. Din Cehoslovacia, între 1945 şi 1948 au fost alungaţi trei milioane de etnici germani, practic întregul grup etnic al „sudeţilor", pedeapsă pentru vina colectivă de a fi fost germani.4 Şi mai extravagant s-au petrecut lucrurile în Polonia. A apărut pe harta Europei o nouă Polonie, doar parţial în continuitatea Poloniei „anterioare". Partea răsăriteană a ţării (cu populaţie majoritară ucraineană şi bielorusă) a fost alipită Uniunii Sovietice), în schimb polonezii au fost răsplătiţi generos cu întregul teritoriu german aflat la est de fluviul Oder (mai puţin enclava Kaliningrad, fostul Königsberg, anexată, fără vreo justificare, de Uniunea Sovietică). Germanii, fireşte, au fost evacuaţi. Înainte de război, populaţia – în covârşitoare măsură germană – a regiunilor respective (Prusia orientală, Pomerania şi Silezia) se ridica la aproape 10 milioane. Au fost evacuaţi sute de mii de germani şi din Ungaria şi Iugoslavia. Cifrele exodului sunt controversate. Socotind însă atât primul val, acela al germanilor care au fugit în faţa înaintării armatei sovietice, cât şi deportările „oficiale" care au urmat, cifra de 11 milioane nu pare a fi exagerată.

Două ţări şi-au pierdut aproape complet minorităţile: Polonia şi Cehoslovacia (partea cehă).

Fuseseră ţările cu cea mai mare încărcătură minoritară. Acum, ca prin farmec, deveneau naţiunile cele

mai omogene, „eliberate”, atât de evrei, cât şi de germani. În Cehia, la recensământul din 2011, s-au declarat germani un număr de 18.772 de persoane; raportaţi la populaţia totală de 10.486.000, înseamnă mai puţin de doi la o mie de locuitori (faţă de procentul istoric de aproximativ o treime). În Polonia, procentul polonezilor etnici este, tot în 2011, de 97, 10% (la o populaţie totală de 38.538.000 de locuitori). Evreii abia de mai sunt 3.200. În 1945 rămăseseră totuşi în viaţă circa 100.000; adăugându-li-se şi cei refugiaţi în Uniunea Sovietică şi reveniţi în ţară, în 1946 se ajunsese la cifra de 230.000 de evrei. În 1960, ca urmare a emigrării, mai rămăseseră 31.000. Şi aşa păreau probabil prea mulţi, fiindcă în 1968 – 1969 autorităţile comuniste au dezlănţuit o curioasă campanie antisemită, a cărei consecinţă a fost plecarea din ţară a majorităţii celor care încă mai trăiau în Polonia. Au mai rămas vreo 9.000 (în 1970), iar în 2011, cum am văzut, de trei ori mai puţini.

În Slovacia, numărul maghiarilor a continuat să scadă. 92.000 au fost expulzaţi la sfârşitul războiului (la schimb cu 60.000 de slovaci, trecuţi din Ungaria în Slovacia). În procente, de la 17, 6% în 1930, maghiarii au ajuns să reprezinte, în 1950, 10, 3% din populaţia totală a Slovaciei. În prezent – după datele din 2011 – sunt 8, 5%.

Bulgaria, la rându-i, şi-a simplificat tabloul etno-cultural, pierzându-şi aproape complet unele etnii, precum grecii şi evreii. Evreii erau concentraţi cu deosebire la Ruse, cel mai cosmopolit oraş al Bulgariei; de remarcat faptul că n-au pierit în Holocaust, autorităţile de la Sofia refuzând să-i predea Germaniei naziste. Pe urmele grecilor, este instructiv să ne oprim la Nesebar, oraşul aproape insular de pe ţărmul Mării Negre (legat de uscat doar printr-o îngustă limbă de pământ). Messembria – acesta e numele istoric – a fost un oraş grecesc, încă din Antichitate. Bisericile sale, bizantine şi postbizantine, poartă toate inscripţii în greceşte. În perioada interbelică, încă mai trăiau aici destul de mulţi greci. O mărturie din anii ’30: „Până la începutul acestui secol locuitorii săi erau exclusiv greci. Evenimente sumbre îi împuţinaseră, iar

după Războaiele Balcanice, numărul lor a scăzut şi mai mult din cauza emigraţiei şi a schimburilor de populaţie. Totuşi, unii au rămas, nostalgici şi deloc dornici să părăsească oraşul care le fusese cămin mai bine de două milenii şi jumătate… Pe cele câteva străzi şerpuite şi la cafenea am auzit mai degrabă greaca decât bulgara". 5 Astăzi, Nesebar, schimbându-şi şi numele, e un oraş cât se poate de bulgăresc, tot aşa cum Sighişoara e românească, Bratislava slovacă, Wrocław (fostul Breslau german) polonez… şi aşa mai departe.

Mai bine, deşi în scădere, s-a menţinut populaţia turcească. Momentul dramatic a fost în 1985, când regimul comunist a lansat o campanie de deznaţionalizare, inclusiv prin bulgarizarea numelor, ceea ce era pe punctul, în 1989, să provoace o emigrare masivă spre Turcia, căderea regimului comunist punând însă capăt crizei.

La 1900, turcii reprezentau cam 14% din populaţia Bulgariei; în 1934, erau aproape 10%, acum sunt sub 9%.

În România, minoritarii au devenit şi mai minoritari. Pierderea Basarabiei, a Bucovinei de Nord şi a Cadrilaterului, regiuni cu procente mari de populaţie neromânească, i-a lăsat pe mulţi dintre ei în afara graniţelor ţării. După cum am văzut, evrei mai rămăseseră, imediat după război, puţin peste 400.000. Germanii, şi ei împuţinaţi, nu mai erau decât 332.000, potrivit recensământului din 1948 (faţă de 745.000

În 1930); unii se înrolaseră în armata germană şi nu s-au mai întors, alţii s-au retras în condiţiile înaintării Armatei Roşii, în sfârşit, alţii au fost deportaţi în Uniunea Sovietică, în lagăre de muncă, numai o parte dintre ei revenind în România. În continuare, din România au emigrat evreii, aproape în totalitatea lor, începând din 1948, anul când s-a întemeiat Israelul; în 1966 mai rămăseseră doar 43.000 de evrei, iar la sfârşitul epocii comuniste, numărul lor scăzuse la 8.955 (potrivit recensământului din 1992). Circa 100.000 de germani reuşesc şi ei să plece din România între 1945 şi 1978, însă emigraţia masivă se declanşează în 1978, în urma semnării

unui acord cu Germania federală, potrivit căruia statul german plătea o anumită sumă pentru fiecare emigrant (pur şi simplu, România comunistă îşi vindea populaţia germană). În aceste condiţii, până în 1989, au părăsit România aproximativ 173.000 de etnici germani (ritmul anual fiind de circa 12.000 de persoane). Odată cu deschiderea graniţelor în urma prăbuşirii comunismului în decembrie 1989, au plecat, cât s-a putut de repede, şi majoritatea celor care nu apucaseră încă să o facă: 60. O în 1990 şi peste 15.000 în 1991. Potrivit recensământului din 1992, rămăseseră încă 119. O de etnici germani, dar şi numărul acestora a scăzut an de an, la recensământul din 2011 înregistrându-se doar 36.000. Şi maghiari au plecat, îndeosebi în ultimii ani de comunism şi imediat după căderea regimului, nu în asemenea proporţie, totuşi destul de mulţi (vreo 100. O în total, în intervalul 1987 – 1992; 180.000, potrivit statisticilor maghiare, între 1987 şi 2004).

A contribuit la erodarea minorităţilor şi procesul masiv de industrializare şi urbanizare. O parte dintre ţărani au devenit muncitori industriali, populaţia multor oraşe crescând de câteva ori, alimentată de rezervorul rural, în mai mare măsură etnic românesc decât mediul citadin. S-au petrecut deplasări şi de la o reiune la alta: moldoveni în Transilvania, olteni în Banat… Rezultatul a fost românizarea accentuată a oraşelor, dintre care multe, înainte de comunism, aveau majorităţi neromâneşti (în Transilvania, în Banat) sau, chiar majoritar româneşti fiind, prezentau în genere un mediu cosmopolit. Până şi Bucureştiul s-a apropiat vertiginos de 100% populaţie „curat” românească: 97, 3%. Pe toată ţara, românii etnici sunt în prezent circa 89%.

Depinde dacă alegem să vedem partea plină sau partea goală a paharului. Faţă de ţări precum Polonia sau Cehia, românii se poate zice că şi-au păstrat minorităţile. Niciuna nu a dispărut cu totul. Dar toate s-au diminuat considerabil, uneori în chip dramatic. Doar două etnii păstrează un număr care le conferă o oarecare importanţă:

maghiarii, socotiţi la ultimul recensământ în număr de 1.227.000 (şi ei în scădere destul de accentuată), singura minoritate care deţine o majoritate absolută în două judeţe: Covasna şi Harghita, şi romii (ţiganii), în număr de 621.000 (potrivit declaraţiilor fiecăruia), în realitate însă cu siguranţă mai mulţi.

Cum multiculturalismul este la modă, românii n-au ezitat să îmbrăţişeze acest concept, lăsând să se înţeleagă că în România multiculturalismul e la el acasă. O fi, nu zic nu, dar nici pe departe aşa cum a fost cândva. E în mare măsură un multiculturalism de muzeu. Oraşele şi satele germane ale Transilvaniei se recunosc imediat; într-adevăr, sunt germane, însă doar în aspectul caselor, bisericilor şi cetăţilor, nu însă şi prin locuitorii lor. Şi unde sunt evreii, atât de numeroşi cândva în oraşele României?

Este interesant de constatat cum, în urma intensului proces migrator al ultimelor decenii, Occidentul s-a umplut de minorităţi de tot felul, venite de pe întregul glob, inclusiv din jumătatea „cealaltă" a Europei (printre aceştia, şi trei milioane şi jumătate de români...). Asta în timp ce diversitatea etnică şi culturală a Europei Central-Răsăritene şi de Sud-Est n-a încetat să se estompeze. E frumos multiculturalismul, dar mai bine fără el, pare a fi mesajul transmis de aceste naţiuni, unele dintre ele, precum Polonia sau Ungaria, pronunţându-se vehement împotriva noilor „invadatori". Nici România, deşi mai conciliantă, nu se arată prea grăbită să-i primească; e drept, nici emigranţii nu par tentaţi să se stabilească în România!

S-ar putea ca, într-un viitor nu prea îndepărtat, concepte precum „naţiunile" şi „minorităţile" să cadă în desuetudine. Asta în cazul în care integrarea europeană va merge până la capăt.

Va veni poate ziua când va exista o unică naţiune europeană, alcătuită numai din minorităţi. La scara întregului continent, românii nu vor reprezenta nici măcar cât reprezintă astăzi minoritatea maghiară în raport cu întreaga populaţie a României. Germanii vor fi cei mai

numeroşi: dar şi ei, tot o minoritate.6

Dacă nu cumva va avea câştig de cauză scenariul „celălalt”: o Europă islamizată! Sau, cine ştie, un cu totul alt scenariu, care nici prin gând nu ne trece.

În loc de concluzii:

1 Decembrie *versus* Trianon

EXISTĂ ÎN ROMÂNIA o specie de naţionalişti (sper că nu în prea multe exemplare) care n-au linişte din pricina unei mereu invocate ameninţări maghiare. Le-au picat acum la ţanc pregătirile din ţara vecină pentru comemorarea (evident, în regim de doliu) a Tratatului de la Trianon (20 iunie 1920). România, după ei, ar trebui să le dea ungurilor o replică pe măsură, mai ales că şi la noi urmează un an întreg – 2018 – consacrat centenarului României Mari. E inadmisibil ca ungurii să se întristeze atunci când noi ne bucurăm! Am avea de-a face cu o provocare. Ungurii, inclusiv cei din România, zic că, dimpotrivă, românii sunt cei care i-au provocat, atunci când n-au găsit altă dată mai potrivită decât 1 decembrie pentru a-şi fixa ziua naţională.

Fireşte, privit în ansamblu, 1 decembrie 1918 înseamnă încheierea procesului de constituire a României Mari, însă în mod concret marchează eliberarea Transilvaniei, mai precis a românilor transilvăneni, de sub asuprirea ungară. Măcar atât ar trebui să înţelegem: nu este o dată pe care maghiarii să o aprecieze în mod deosebit!

Până una-alta, naţionaliştii noştri mai sar o etapă; au început să agite scenarii conspiraţioniste conducând nici mai mult, nici mai puţin decât la dezmembrarea României. Desigur, în joc e tot Transilvania, acolo unde ungurii n-au mai rămas prea mulţi, în timp ce românii etnici se apropie de procentul de 80%. Ar fi o jignire la adresa românilor transilvăneni să considerăm că ar putea fi împinşi cu forţa spre Ungaria, de o minoritate de patru ori mai puţin numeroasă. Nu e prea clar nici ce ar câştiga Ungaria din treaba asta: să devină o ţară pe jumătate românească? Lăsând la o parte faptul că ambele state sunt în Uniunea

Europeană, în NATO… Conspiraţioniştii însă nu se lasă şi, pentru a fi mai convingători, aruncă în joc şi Federaţia Rusă. Dacă Ungaria singură n-ar putea să ne sfâşie, ce ziceţi de Ungaria plus Rusia?

Ce să zicem, arată destul de impresionant.

După Ucraina, România ar fi la rând. Pierdem Transilvania şi, pe deasupra, ce-o mai dori să ia Rusia. De altfel, nu ştiu dacă aţi remarcat, dar Bucureştiul aproape că a fost cucerit de maghiari. Ne-o spune un jurnalist, competent în toate cele: în capitala României s-ar afla între 250.000 şi 300.000 de unguri. Cifra reală e ceva mai mică: 3.400, potrivit datelor ultimului recensământ. A fost o uşoară exagerare!

Există vreo soluţie pentru a ieşi din această nesfârşită şi până la urmă sterilă controversă?

Mai întâi cred că, vrem, nu vrem, trebuie să acceptăm „coexistenţa" a doua istorii ale Transilvaniei, uneori divergente, dar care pot deveni complementare. Dacă românii şi-au alipit Transilvania în 1918, asta nu înseamnă că pot confisca şi conştiinţa istorică a maghiarilor. Transilvania a fost, timp de secole, o piesă importantă în istoria Ungariei. În asemenea măsură încât, în secolele XVI-XVII, principii Transilvaniei se considerau ca fiind depozitari ai statalităţii unei ţări care dispăruse de pe hartă. Lucrul acesta trebuie recunoscut. Istoria însă înseamnă schimbare. Lumea de azi e foarte diferită de lumea de ieri. Şi Transilvania de azi, faţă de vechiul principat al Transilvaniei, condus de principi maghiari şi de o elită maghiară. Dacă trecutul e „împărţit", apartenenţa actuală a Transilvaniei n-are cum să fie pusă în discuţie (cu atât mai mult cu cât astăzi este şi mai românească decât la 1918). Calea europeană nu înseamnă revenirea la vechi frontiere, ci, ca ţel final, dispariţia frontierelor şi transformarea Europei dintr-un continent până nu demult conflictual într-o casă în egală măsură primitoare pentru toţi locuitorii săi. Miza, pentru noi toţi, nu e trecutul, ci viitorul.

I. INTRODUCERE: UNIŢI, MEREU?

1. Lucian Boia, Germanofilii. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial, Humanitas, Bucureşti, 2009 şi 2017. Vezi, de asemenea, Lucian Boia, Primul Război Mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări, Humanitas, Bucureşti, 2014.

2. Patrick Leigh Fermor, *Drum întrerupt. De la Porţile de Fier până la Muntele Athos*, Humanitas, Bucureşti, 2016, pp. 112 – 113.

II. ETNII ŞI NAŢIUNI

1. Un îndreptar preţios pentru întreaga problematică a naţiunilor, etniilor şi minorităţilor: André Sellier şi Jean Sellier, *Atlas des peuples d'Europe centrale*, La Découverte, Paris, 1991.

2. Datele statistice privitoare la momentul 1900 sunt de regulă extrase din *Brockhaus' Konversations – Lexikon*, 17 vol., Leipzig, 1901 – 1903.

3. Cartea de referinţă pentru analiza sistemului politic austro-ungar îi aparţine lui Louis Eisemnann, *Le compromis austro-hongrois de 1867*: *Étude sur le dualisme*, Paris, 1904.

4. Cifre extrase din lucrarea lui Oskâr Jâszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1929, p. 273.

5. Constantin Ungureanu, Bucovina în perioada stăpânirii austriece: Aspecte etnodemografi. ce şi confesionale, 1774 – 1918, Editura Civitas, Chişinău, 2003; anexe statistice, pp. 239 – 270.

6. Oskâr Lăszi, op. cit., p. 278.

7. Datele privitoare la populaţia Ungariei în 1910 sunt peste tot preluate din *A Magyar szent korona orszăgainak 1910. evi Nepszâmlălăsa* (recensământul din 1910).

8. Paul Lendvai, *Ungurii*, Humanitas, Bucureşti, 2001, 2007 şi 2013, p. 339.

9. *Ibidem*, pp. 318 – 319.

10. *Ibidem*, p. 362.

11. Aurel C. Popovici, Die Vereinigten Staaten der Gross-Osterreich, Leipzig, 1906.

12. Oskâr Jâszi, op. cit., capitol VIII, „Socialism”, pp. 177 – 184.

13. *Brockhaus’ Konversations – Lexikon*, ed. cit., articol „Russland”, vol. 14, p. 72.

14. În cele ce urmează, datele sunt extrase din ampla lucrare a lui Elisee Redus, *Nouvelle geographie universelle*, vol. V, Paris, 1880, în principal pp. 374 – 382 şi 830 – 831.

15. Cu privire la spaţiul românesc, trimit la cartea mea *Cum s-a românizat România*, Humanitas, Bucureşti, 2015.

16. Elisee Redus, op. cit., vol. I, Paris, 1875, p. 223.

17. *Brockhaus’ Konversations – Lexikon*, ed. cit., vol. III, articol „Bulgarien”, p. 678.

18. Jacques Ancei, *Peuples et nations des Balkans*, Paris, 1926, pp. 183 – 184.

19. Victor Bérard, *La Macedoine*, Paris, 1897, p. 25.

20. Oskâr Jâszi, op. cit., pp. 280 – 281.

III. ŢĂRI ŞI FRONTIERE

1. O sinteză completă şi echilibrată: Jean-Jacques Becker, *Le Traité de Versailles*, Presses Universitaires de France (colecţia „Que sais-je?”), Paris, 2002.

2. Norman Davies, *Istoria Poloniei*, vol. II, Polirom, Iaşi, 2014, p. 319.

3. *Ibidem*, vol. II, pp. 328 – 330.

4. Un tabel cu rezultatele recensămintelor, în *Dejiny deskosloveńska v datech*, Praga, 1968, p. 484.

5.1910. evi Nepszămlălăsa, ed. cit., pp. 35 şi 39.

6. St. Stanoaevitch, *Que veut la Serbiei*, Bucarest, 1915, pp. 28 şi 36.

7. Alphonse Muzet, Aux pays balkaniques. Montenegro, Serbie, Bulgarie, Paris, [1913], p. 49.

8. Pentru datele privitoare la România, vezi *Cum s-a românizat România*, ed. cit.

9. Elisee Redus, op. cit., vol. III, p. 289.

10. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916 – 1919*, ediţia a II-a, vol. III, Bucureşti, 1927, p. 518.

11. *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, pp. 376 – 379. De asemenea, „Populaţia României” în *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, p. 148 („Repartizarea neamurilor din România…”).

12. Paul Lendvai, op. cit., pp. 384 – 385.

13. C. Martinovici şi N. Istrati, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite*, vol. II, Cluj, 1921, pp. 9 – 10 şi 180.

14. Argumentele istorice şi etnice ale Bulgariei, în J. Ivanoff, Les *Bulgares et leurs manifestations nationales*, Berna, 1919.

15. Pentru manifestările federaliste din epocă, vezi Daniel Citirigă, *Europa Centrală şi tentaţia federalismului: Istorie şi diplomaţie în perioada interbelică*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2015.

IV. MINORITĂŢI

1. Cu privire la schimburile de populaţie, am extras principalele informaţii din temeinica lucrare a lui Dimitrie Gherasim, „Schimbul de populaţii între state”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, Bucureşti, 1943.

2. Pentru ansamblul problemei, vezi Vladimir Solonari, Purificarea naţiunii: Dislocări forţate de populaţie şi epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940 – 1944, Polirom, Iaşi, 2015.

3. Paul Lendvai, op. cit., p. 435.

4. Un interesant comentariu cu privire la expulzarea germanilor (şi a unei părţi din populaţia maghiară) din Cehoslovacia, la George Schopflin, *The Dilemmas ofidentity*, TLU Press, Tallinn, 2010, capitolul „Citizenship and ethnic cleansing: the Beneš decrees”, pp. 300 – 314.

5. Patrick Leigh Fermor, Drum întrerupt: De la Porţile de Fier până la Muntele Athos, ed. cit., pp. 288 – 289.

6. Vezi, pe această temă, articolul lui Sorin Mitu, „Minorităţile (adică noi toţi) la putere”, *Sinteza*, februarie-martie 2017, pp. 31 – 35. Concluzia istoricului:

„În lumea globalizată de astăzi, toţi suntem

minoritari. Suntem români, majoritari în România, dar suntem minoritari în cadrul UE sau dacă emigrăm în Spania ori Italia. România este o ţară majoritar ortodoxă, dar ortodoxia este minoritară în cadrul lumii creştine, iar creştinismul este minoritar în ansamblul religiilor lumii… Majoritatea nu este decât o iluzie. Preţuind şi protejând minorităţile, ne respectăm şi ne apărăm pe noi înşine, pentru că, în orice moment şi în nenumărate contexte particulare, fiecare dintre noi poate fi un minoritar”.

Cuprins i. Introducere: Uniţi, mereu? 5
II. Etnii şi naţiuni 23
III. Ţări şi frontiere 65
IV. Minorităţi 97
V. În loc de concluzii:
1 Decembrie *versus* Trianon 117
Note 125